
HITÚJÍTÓK ÉS HITVÉDŐK

A VILÁGTÖRTÉNELEM NAGY ALAKJAI

A VILÁGTÖRTÉNELEM NAGY ALAKJAI

Péter Katalin a reformáció és a hitviták korának neves személyiségeiről készített portrékat. A hitújítók közül Luther Márton, Philipp Melanchton, Kálvin János és Dávid Ferenc szerepel. Luther és Kálvin közismertsége folytán magyarított néven. Dávid Ferenc Erdély szülőtte volt. A katolikus hit védelmezői közül Loyolai Szent Ignác, Avilai Szent Teréz, Canisius Szent Péter és Borromei Szent Károly életével és tevékenységével ismerkedhetünk meg e könyvből. Mind a protestáns, mind a katolikus személyiségek hús-vér emberekként tűnnek elénk: megtudhatjuk, mi vezérelte őket a hitük megújítására és megvédelmezésére irányuló törekvésükben, és milyen emberek is voltak valójában, privát életükben.

250 Ft (ÁFÁ-val)

K O S S U T H K Ö N Y V K I A D Ó

HITÚJÍTÓK ÉS HITVÉDŐK

ÍRTA: PÉTER KATALIN

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ / 1993

TARTALOM

LUTHER MÁRTON	7
PHILIPP MELANCHTON	17
KÁLVIN JÁNOS	27
DÁVID FERENC	35
LOYOLAI SZENT IGNÁC	41
AVILAI SZENT TERÉZ	50
CANISIUS SZENT PÉTER	54
BORROMEI SZENT KÁROLY	59

Sorozatszerkesztő: Nagy Mézes Rita

ISBN 963 09 3606 2
ISSN 1216-0741

© PÉTER KATALIN, 1993

(4848)

BEVEZETŐ

Ez a könyv hitújítókról és hitvédőkről szól. A fogalompáros első tagja minden magyarázat nélkül érthető: a 16. századi Európa legnagyobb hatású szellemi mozgalmának, a reformációnak a kezdeményezőit jelöli. A második fogalom nem ennyire egyértelmű. Jelenthetne erőszakos ellenreformátorokat is, és rendszerint a tűzzel-vassal pusztítókat szokták a reformátorok mellé állítani. Itt azonban nem ők szerepelnek, hanem olyan emberek, akik a vallásosság eszközeit használták föl a római katolikus egyháztól kapott hitük megvédelmezésére. A reformátorok tevékenysége nyomán új felekezetek támadtak; a másik csoport tagjait

szentté avatták rövidebb-hosszabb idővel a haláluk után.

Annak, hogy itt reformátorok és szentek kerültek egymás mellé, két oka is van. Az egyik, hogy a dolgok lényegéből fakadó ellentétet nem üldözöttek és üldözők viszonya, hanem az azonos kérdésekről eltérően gondolkodók különböző válaszai fejezik ki. A másik ok kapcsolódik ehhez: a 16. század európai vallásosságát máig ható érvénnyel a különböző válaszok együtt alakították át. A reformáció voltaképpen azáltal lett teljes, hogy a római katolikus egyházban megmaradtak gondolkodására, cselekedeteire, kegyességére is hatott.

LUTHER MÁRTON

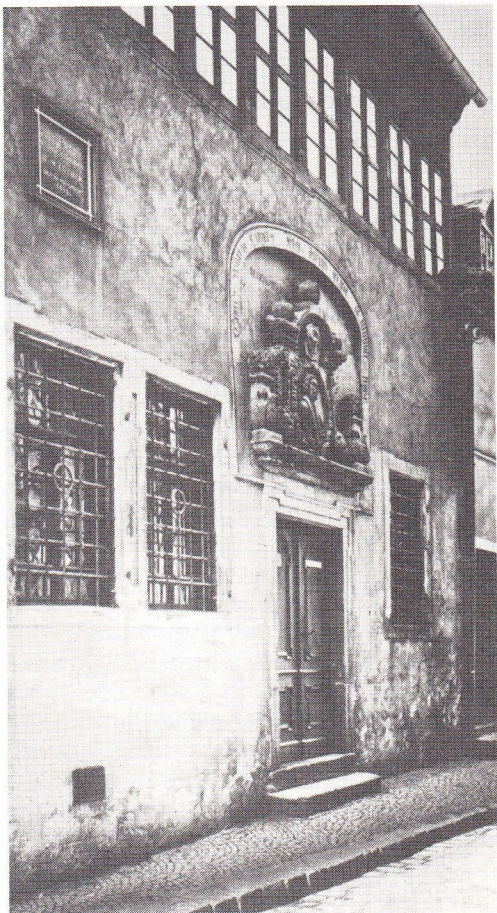
1483–1546

Egyéniségében az a legfeltűnőbb, hogy soha nem tekintette magát különlegesnek, holott sok nyilvánvaló tény alapján érzékelhette saját történelmi jelentőségét. Ellenségei úgy bántak vele, ahogyan elődeik annak idején Husz Jánossal, aki az ember szellemi méltóságának megtestesítőjeként fogalom volt már a 16. század fordulóján is. A művelt világban mindenütt megtalálható hívei pedig tőle vártak eligazítást az élet minden területén; őt tekintették végső tekintélynek mind cselekedeteik, mind gondolkodásuk meghatározásában.

Luther végül nem került máglyára; Husz sorsa nem teljesedett be rajta. Hívei összehasonlíthatatlanul többen voltak, mint azok, akik a nagy elődöt követték, mégsem igényelt megkülönböztetést. Nem vette fel sem az egyházi, sem a világi nagyságok allűrjeit. Nem alakított ki maga körül rajongókból vagy valódi támogatókból álló udvart, de nem volt a környezetétől elfordult világmegváltó sem, pedig mind a kétféle magatartásnak lehetettek volna példái abban a korban, amikor szokás volt, hogy külsőségekkel éri el a világtól igényelt megbecsülést.

Luther természetesen viszonyult mindenhez és mindekihez. Legvilágosabban talán családi kapcsolatai mutatják, mennyire szervesen épült bele az életbe. Szüleiről felnőttként sok keserőséggel beszélt, mégsem fordult velük szembe. Luther apja, Hans, paraszti ősöktől származott, majd bányász, előbb egyszerű vájár, később

különböző vállalkozásokban résztulajdonos lett. Keményen dolgozott, és könyörtelen fegyelmet tartott a családjában. Ehhez jó társa volt felesége, Margarete, aki talán valami pénzt is vitt a

LUTHER MÁRTON SZÜLŐHÁZA EISLEBENBEN

LUTHER MÁRTON ÉDESAPJA

házasságba. Bizonyos azonban, hogy igen sok gyermeket szült. Luther Márton még akkor született, amikor apja szegény vājár volt Eislebenben. Nagy családban nőtt fel tehát, ahol a háztartás pusztá megszervezése sem lehetett kis gond. Margarete keze pedig könnyen eljárt. Egyszer egy dió elcsenése miatt verte véresre Martin fiát. Az életrajzírók szerint ez a zord nevelés akkoriban természetes és általános volt. Őt magát azonban felháborította. Egyszer, még gyermekkorában, elmenekült otthonról. Felnőttként szülei szigorával magyarázta, hogy kolostorba vonult.

Ilyen előzmények után gondolhatnánk, hogy a szerzetessé lett Luther és a család kapcsolata megromlott. Annál inkább valószínű lenne ez, mert az értelmiségi lét csúcсаira emelkedett emberek mindig is könnyen szakadnak el műveletlenségben megmaradt familiájuktól. Luther viszont nemcsak testvéreivel és azok gyermekeivel tartotta fenn haláláig a jó viszonyt, de szüleit sem kapcsolta ki az életéből. Megmaradt az egyszerű bányászcsalád fiának.

A közvetlen érintkezés tényeinél is többet mond, hogy apja szellemi tekintélyét elismerte. Az öreg Luther annak idején helytelenítette fia belépését az Ágoston rendbe, mégis neki szóló ajánlással jelent meg a reformátorrá vált Luther Márton írása a szerzetességgel ellen 1522-ben. Amikor pedig Luther megházasodott, nagy elégtétellel írta le: „Apám akkor kegyébe fogadott, és újra kedves fia lettem.”

A házasság, a házaselet és a saját család talán még jobban tükrözi Luther egyéniségének természetességét. Esküvője Katharina Borával 1525. június 13-án volt, és rendkívüli feltűnést keltett. Luthert, aki sokat írt korábban a papi nőtlenség és a szerzetesek szüzenességi fogadalma ellen, mindig is árgus szemmel figyelték. Gúnyiratok mint bacchanáliák főszereplőjét ábrázolták, testiségéről alattomos és durva rágalmak születtek. Az esküvő hírére pedig elszabadultak az indulatok. Még a híresen hűvös nagy tudós, Erasmus is azt terjesztette, hogy az útban lévő gyermek törvényesítése miatt veszi el Luther a szeretőjét. De nem helyeselték az ügyet a barátok sem. Ráadásul Luther elmúlt már negyven éves, és – bár sokat írt az önmegtartóztatás természetellenes voltáról – a testieket tekintve minden valószínűség szerint megtartotta a szerzetesi fogadalmat. Egyéb-ként súlyos rosszulletekkel járó betegség is gyötörte. Vagyis minden együtt volt ahhoz, hogy katasztrofálisan rossz férj váljék Lutherből. Ehelyett szerelmes házastárs lett, és sok gyermek meglegedett apja. A szerelmet azonban aligha vallotta volna be szóban. A házasságkötéskor azt állította, nem testi szerelmet érez, hanem tiszteli a feleségét. De mit tisztelt volna Luther Márton Katharina Borán, ha nem a nő tulajdonságait? A huszonnégy éves lány addig annyit tett az életben, hogy elhagyta a kolostort. Kiugrott apácák azonban akkor már a távoli Magyarországon is voltak. Katharina két évig a híres festő, Lucas Cranach nagy ház-

tartásában segített. Egyszer már majdnem eljegyezte egy gazdag patrícius fia, de a fiú apja megakadályozta a frigyet. Azóta a lány azt hajtogatta, hogy csak Lutherhez hajlandó hozzámenni. Nyilván magabiztos, vonzó nő volt, aki pontosan tudta, hogy mit akar, és nem takargatta szépelegve az érzelmeit. A vőlegény pedig? Hogyan tudta volna a hosszú, szerzetesi egyedüllét után a házasság teljes szellemi és testi kiszolgáltatottságát vállalni, ha nem szereti Katharinát? Együtt építettek maguknak – nem idillt, hanem normális, nyugodt családi életet.

Az aljas szóbeszéd megcáfolására nem történt semmi, arra sem, hogy a reformátor a családról szóló tanait saját familiájával illusztrálja. Luther előzőleg rendje wittenbergi kolostorában élt és dolgozott, házasságkötésekor régi pártfogója, az uralkodó fejedelem, neki adta az időközben kiürült épületet. És az újdonsült feleség beköltözött. Aligha alapíthattak volna családot az egykori kolostorban, ha bármelyiküket is zavarták volna a megtagadott szerzetesi esküjükkel játszadozó rossz nyelvek. Luther nem lépett az isteni tekintélyt a földön megtestesítő családfő szerepébe. A gyermekneveléstől kezdve a mindennapi élelem beszerzésén át mindent ráhagyott a feleségére. Katharina pedig, vagy ahogyan a férje nevezte, Käthe, megfelelt a várakozásnak. Sok gyereket szült; hatról tudjuk, hogy a csecsemőkort túléltek. Az asszony átépíttette a kolostort, vezette a sörfőzdét és ápolta a záldségeskertet, fogadta a kosztosdiákokat és a vendégeket, végül magához vette a férje családjában elárvult gyermekeket is.

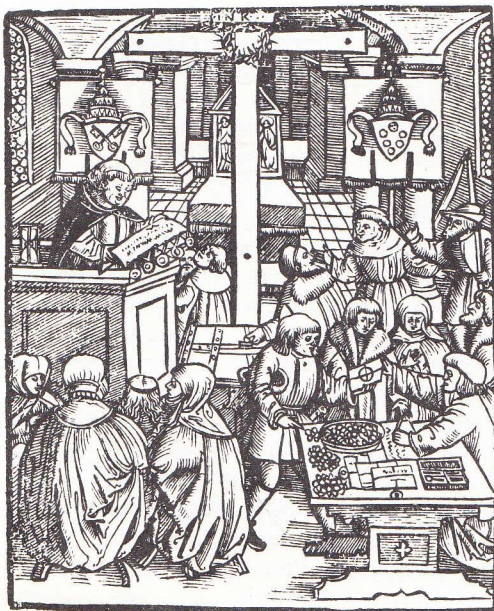
Luther eleinte csodálkozott. Korábban előfordult, hogy egy évig sem vetették be az ágyát, most még fürdőszobát is építtetett a felesége. Régen gyakorlatilag nem volt kiadása, most már át sem tudta tekinteni a háztartás sokféle anyagi gondját. Szokatlan érzelmekre riadt fel. Arra, hogy „az ágyban, amikor felébred, két copfot pillant

meg, amelyeket azelőtt nem látott”. Arra, miszerint korábban soha nem hitte volna, „hogy egy apa szíve a gyermekei iránt ennyire ellágyulhat”. Aztán megszokott mindent. Régi dolgozószobájában, egy toronyban dolgozott jóformán mindig. Azonban ritkán volt egyedül. A felesége is, a gyerekek is be-bejártak, különösen a kedvence, legidősebb fia, Hänschen. „Miközben ülök és írok, ő énekelget nekem; ha túlságosan hangos kezd lenni, kicsit ráförmedek; akkor sem hagyja abba, de halkabban, valamivel félénkebben csinálja” – számolt be a dologról egyik barátjának Luther. Esténként nagy asztalnál étkezett az egész család a kosztosokkal és a vendégekkel együtt. Ilyenkor az apa beszélgetett, véleményt nyilvánított erről, arról. Kár, hogy a beszélgetések tartalmát csak a résztvevők feljegyzéseiből ismerjük; Luther nem látta őket. Így az ő nevével és *Asztali beszélgetések* címmel, sok változatban megjelent munka inkább a feljegyzők érdeklődését tükrözi, mint Luther Márton valóságos véleményét.

Az viszont bizonyos, hogy az asztalnál a férj és feleség gyakran rászólt egymásra, mérgesen vagy szeretettel tréfálkozva. Egyesek szerint Katharina Junóként uralkodott a férjén, mások úgy látták, Luther a zsarnok. Valószínűleg hol így volt, hol úgy, mint minden jó kapcsolatban élő házaspárnál, ahol a férj állandóan megfeszített szellemi munkát végez, a feleség pedig az élet tárgyi dolgaival foglalkozik. A külvilág véleményével vagy Luther társadalmi státusával mindenesetre nem törődtek. És eszük ágában sem volt elfelejteni vagy megszépíteni a múltat. Luther három fiával mint családapa tett látogatást szülővárosában. Huszonegy évi házasság után, egykori közös szerzetesi múltjukra utalva, mégis így írta alá csipkelődő hangú leveleit a feleségének: „szentségtek engedelmes szolgálja”. A hat hét alatti hatodik levél elküldése után néhány nap-

pal kiderült, hogy a házaspár nem találkozhat többet. Luther Márton 1546. február 18-án, Eislebenben meghalt.

Két évvel később, Brassóban jelent meg élete legfontosabb műve, az Európa-szerte már sok helyen kiadott *Kis Káté*. Ez a magyarországi művelődéstörténetben lényeges esemény, Luther életrajzában azért érdemel említést, mert jelzi a nagy reformátor hatásának keleti határát. Idáig, a Kárpátok keleti vonulatáig, illetve innen a Balti-tengerhez húzódó területekig jutott el a reformáció még Luther korában. Később aztán tovább is vitték, de akkor ott reagáltak rá – helyesléssel vagy ádáz indulatokkal –, ahol az érintettek éltek, vagyis a nyugati kereszténység világában. Luther Márton a római katolikus pápa fennhatósága alatt álló egyházat kívánta megújítani, illetve annak a tanításait tagadta; a konstantinápolyi pátriárka főségével működő keleti egyházak hívói, vagy a zsidók, a mohamedánok és mások nem kapcsolódtak a fellépése nyomán támadt sokféle változáshoz.

BÚCSÚCÉDULÁK ÁRUSÍTÁSA

Az egész nyugati kereszténységet megrázó, majd megváltoztató események a mai ember számára érthetetlen módon kezdődtek. Luther – aki 1517-ben a wittenbergi, nem régi alapítású és nem is valami híres egyetem tanára volt – 95 pontba foglalva leírta véleményét a bűnbocsánatról, a pápa hatalmáról és a bűnbocsánat pénzért való árusításáról. Nagyon terjedelmes, bonyolult iratot fogalmazott latinul *Értekezés a kegyelem erejének védelmében* címmel, és célja az volt, hogy tudományos vitát provokáljon.

Luther eljárásában nem volt semmi rendkívüli. Ilyen, vitára felhívó iratot az akkori tudósok gyakran köröztek. Ami pedig a tartalmat illeti, az akkori tudományos világ fejedelme, Erasmus már írt a bűnbocsánat pénzért árusítása ellen – bár nem nehezen érthető értekezést, hanem könnyed, szatirikus jellegű beszélgetéseket. Végül még az sem lett volna szokatlan, ha, ahogy a legenda tartja, Luther tényleg kiszögezi a szöveget a wittenbergi templom kapujára. Elég nehéz ugyan elképzelni, hogy egy kötegni, akkor gyártott vastag papírlapot keményfára szegezzen valaki, de tényleg szokás volt a vitatéziseket az egyetemekhez tartozó templomkapukra szögezni, és a wittenbergi templom az ottani egyetem istentiszteleti helye is volt.

1517. október 31-én Luther mindenestre elküldte a 95 pontot egy érseknek és egy püspöknek, a következő napokban pedig többen is megkapták. Tudományos vita azonban nem lett a dologból, mert Christoph Scheurl, a Nürnbergben élő kiváló jogtudós, Luther Márton barátja és tisztelője, eljuttatta a kéziratot egy ottani nyomdába. Azonnal nagy példányszámban kezdték szedni, majd németre fordították, és valahogyan eljutott a lipcsei és bázei nyomdába is. Luther maga decemberben azt állapította meg, hogy a tézisek „alig tizennégy nap alatt bejárták egész Németországot”. Ez az, ami mai ésszel érthetetlen: hogyan válhatott

A WITTENBERGI EGYETEM
EGY 17. SZÁZADI RAJZON

egy terjedelmes teológiai irat, valamint annak nem is a szerző által készített fordítása, besztszellerré a 16. század legelején? Még Luther szerint is túlságosan nehéz olvasmány volt. „Nem ez a jó eszköz a nép oktatására” – írta talán kicsit ingerülten. Aztán hozzátette: egyes pontokat „egész másként és pontosabban fogalmaztam vagy elhagytam volna, ha előre látom ezt a terjesztést”.

A gyors terjedés magyarázatához talán újra kell gondolni a 16. század elejének műveltségi állapotait. Bizonyos, hogy nagyobb hangsúllyal kell számba venni a kortársak érdeklődését az egyház ügyei iránt. Túl kell lépni azon a szemléleten, ami szerint a reformáció az embereknek az egyházzal szemben és a vallás dolgaiban kialakult közönyén kívánt változtatni. Az első tézisek sorsa éppen ellenkező beállítottságról

tanúskodik. Nyilván sokan figyelték feszült érdeklődéssel az egyháziak tevékenységét.

Luther jelentős hatásának legfontosabb okát azonban nem kell keresni, abban lehetett, hogy saját, belső gyötrelmek árán elért felismeréseit tette közkinccsé, amikor Isten megbocsátó kegyelméről, az ember túlvilági reményeiről írt. Rejtélyes, hogy az irat hogyan jutott el oly sokakhoz, de kétségtelenül sok embernek adott lelki megkönnyebbülést. Óriási nyűgtől szabadította meg azokat, akik el tudták fogadni, hogy nem az egyházi előírások teljesítésétől, a pápa közvetítésétől vagy bizonyos cselekedetek gyakorlásától függ az üdvösségük. Luther mindig hangsúlyozta: az egyház tanításai-val szemben a Bibliára hivatkozik. Ő latinul vagy saját német fordításában idézte azt, ami a legnagyobb hatású –, bár későbbi – magyar bibliafordítónál, Károlyi Gáspárnál így hangzik: „Az igazi ember pedig hitből él.” Ez Pál apostolnak *A rómaiakhoz írt levelében*

AETHERNA IPSE SVAE MENTIS SIMVLACHRA LVTHERVVS
EXPRIMIT-AT VLTVS CERA LVCAE OCCIDVOS.

M. D. X. X.

LUTHER MINT SZERZETES

áll, és Luther magyarázata szerint azt jelenti, hogy az ember az örök életet, vagyis a túlvilági üdvösséget az Isten kegyelmébe vetett hit által nyerheti el.

A reformációnak ez az alaptétele a 95 pontban még nem volt benne. Azzal azonban, hogy kétségbe vonta a pápa abszolút hatalmát az üdvösség dolgában, megjelölte Luther gondolatainak további irányát is. Az akkor uralkodó pápa, X. Leó felismerte a veszélyt. Mások még hajlottak arra, hogy egy jelentéktelen szerzetes jelentéktelen berzenkedését lássák Luther írásában, olyasmit amihez hasonlólt akkortájt sokat olvashattak. A pápa azonban komolyan aggódott. Három hónappal a tézisek szétküldése után utasította az Ágoston rend előjáróját, hogy térítse el „újítási szenvedélyétől” Luthert. „Ha ezt hamarosan megteszed, remélhetőleg nem lesz nehéz az éppen csak fellob-

bant lángot elfojtani... Ha viszont habozol... aggódom, nem találunk eszközt a tűz eloltásához” – írta.

Aztán végig ez maradt a római katolikus egyház egyik részének, a pápaság oldalán állóknak az álláspontja Lutherrel szemben. Pusztulást hozó tűzveszélyt láttak benne. A másik rész viszont vele együtt haladt Luther Márton szigorú rendtartású szerzetesként, mint az egyház hű fia kezdett tanítani; római katolikusok voltak természetesen első hívei is. Jórészt teológusok, mint ő, mert csak teológusok tudták az új tanokat igazán megérteni. Így természetes, hogy Luther sokszor kijelentette: visszavonni semmit nem hajlandó – mivel tanításait a Biblia szavaira alapozta –, de aláveti magát „szent egyházunk ítéletének”. Abban reménykedett, hogy a mindenki felett álló testület, az egyetemes zsinat, elfogadja felismeréseit.

A hivatalos egyház döntése azonban zsinat nélkül esett meg: 1520 szeptemberében X. Leó eretneknek nyilvánította a lutheri tanok nagy részét, megtiltotta hirdetésüket és elrendelte, hogy Luther írásait vessék tűzre. Egyben hatvan napot szabott Luthernek az eretnek nézetek visszavonására.

„Exsurge Domine – Urunk, serkenj fel”, kezdődik a szép szavakkal fogalmazott pápai bulla arról, hogy Luther személyében fenevad tört be az Úr szőlőjébe. Vajon mi történt volna, ha a „fenevad” tényleg visszavonja állításait? Luther Márton azonban nem tett ilyet. Pontosan a határidő lejártának napján, 1520. december 10-én, reggel 9-kor, a Szent Keresztről elnevezett templomnál máglyára vetette „a pápa minden könyvét”, velük együtt a kiközösítő bulla szövegét tartalmazó kis füzetkét is.

Ezután következett volna – ha a középkori eretnekek sorsa ismétlődik meg – magának Luthernek a máglyahalála. És néhány hónappal később valóban közel is került ehhez: amikor

Wormsban, a német birodalmi gyűlésről nagy tolongás közepette távozott. A császár spanyol lovasai hangosan kiabáltak utána: „A tűzre vele!” Megfordult ez a gondolat valószínűleg a császár, V. Károly fejében is. Mindenestre idős korában, miután visszavonult az uralkodástól, állítólag kijelentette: „Helytelenül tettem, hogy akkor nem ölettem meg Luthert.”

Az „akkor” 1520 tavaszán volt, és olyan eseményeket jelentett, amelyeket Luther Márton nyugodtan tekinthetett volna világi élete csúcspontjának. Nem tette egyébként. Szükszavúan számolt be róla levelében a barátainak. Másoktól tudjuk, hogy bár V. Károly vádlottként idézte Luthert a birodalmi gyűlés elé, Wormsban sokan egyházfejedelemléletről járó tisztelettel fogadták. Az utca népe összecsiszódott mindenütt, ahol a megjelenésére számítani lehetett, magas rangú személyiségek, a hesseni őgróf vagy Frigyes braunschweigi herceg és mások, a szállásán látogatták meg. A magyar követtség egyik tagja, Werbőczy István, vacsorán látta vendégül Luthert.

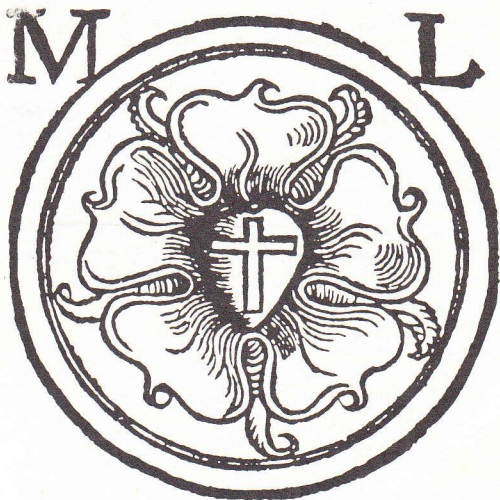
„Itt állok. Másként nem tehetek. Is-ten engem úgy segítjen. Ámen” – mondta a hagyomány szerint Luther Márton a birodalmi gyűlés előtt. A valóságban az első napon, talán barátai tanácsára, talán tényleg elfogódottan, nagyon halkán és habozva beszélt, a második alkalommal viszont merészen, mint tanár a diákokat, úgy oktat- ta ki a világ hatalmasságait a lelkiismereti szabadságról és a pápai önkényről. Beszédét elmondta előbb németül, majd – mivel a sok külföldi, sőt maga a császár sem értette – latinul is. Óriási szellemi és fizikai teljesítmény volt.

Ezután egy szűkebb körű tárgyalást is tartottak, ahol főpapok kísérelték meg rávenni Luthert tanai visszavonására. Amikor pedig nekik sem sikerült, a császár ünnepélyes oklevélben birodalmi átok alá vetette Luther Márton- t; megtiltotta, hogy bárki szállást adjon neki vagy bármilyen módon segítse,

írásait nyomtassa vagy terjessze, azokról prédikáljon.

A rendelkezés értelmében hamarosan megkezdődött Luther híveinek kegyetlen üldözése. Maga a reformátor azonban nem került veszedelembé. Hazatérésekor az utat végigpredikálta, rokonlátogatás céljából nagy kitérőt tett, majd a szász választófejedelem emberei elbujtatták Wartburg várában. Ott Junker Georg, vagyis György fiatalúr néven élt tíz hónapig – az életrajzírók szerint titokban. De a katonának nagyon ostobáknak kellett lenniük, ha nem kerestek magyarázatot arra, hogy miért jön közéjük egy tonzú- rás barát, aki idővel hosszú haját nö- veszt, majd éjjel-nappal a papírai kö- zött motoz.

Luther Márton életét a politika men- tette meg. Személy szerint Bölcs Fri- gyes szász választó, aki eredetileg, ha nem is fogadta el az új tanításokat, de rokonszenvezett velük, majd büszke lett arra, hogy az általa alapított egye- tem egyik tanára az egész művelt világ érdeklődésének középpontjába került. Előszeretettel emlegette Luthert, ma- gas tudományos rangjára utalva, „az

LUTHER CÍMERPECSÉTJE,
AMELYET BÖLCES FRIGYESTŐL KAPOTT

én doktorom"-ként. Legalább ennyire fontos volt azonban az, hogy doktorának támogatásával kifejezésre juttathatta császára elleni érzelmeit. Az ő esetében ez hatott; másoknál más okozta azt, hogy a reformátorral szembeni intézkedéseket húzták-halasztották, vagy tessék-lássék hajtották végre.

Sok személy cselekedeteinek eredményét elvontan megfogalmazva: a pápaság és a császárság ellentéte, az európai hatalmak rivalizálása, a Német Birodalmon belüli feszültségek és – nem utolsósorban – a római katolikus egyház főpapjainak nézeteltérései játszottak szerepet Luther megmenekülésében. Személyére, illetve az általa hirdetett tanításokra hol ennek, hol annak a pártnak volt szüksége. A politikával kialakuló összefonódottságuk miatt Luther tanításait a történetírás bonyolultán ítélte meg. Az ő eredeti szándékai azonban nem mentek a politika irányába. Nem azért dolgozott, hogy bármilyen mozgalomnak ideológiát teremtsen, hanem az egyházat akarta – az egyéni vallásosság görcseinek oldásával – megújítani.

Luther a megújításon vagy reformáción a kezdet kezdetén csak a pápaság eltörlését értette. Aztán nagyon hamar kialakult az a tétele, amit az egyetemes papság tanának lehet nevezni, mely voltaképpen az alaptételből, a hit által való megigazulásból következik. Nagyon vulgárisan fogalmazva: ha Isten megbocsátó kegyelmét a személyes hit aktusával nyerhetjük el, akkor valamennyien egyenlőek vagyunk előtte – mindenki pap, és így nincsen szükség az üdvösséget közvetítő papságra.

„Minden keresztény egy egyházi rendet alkot, és nincs közöttük különbség... a keresztiség mindannyiunkat pappá avat” – írta Luther *A német nemzet keresztény nemességéhez* intézett értekezésében 1520-ban. Három évvel később, egy sokszor kiadott prédikációban pedig világosan kimondta: mindenki papi állapotából az igehirdetés

kötelessége és joga is következik mindenkinek.

Sokan azt állítják, s elsősorban saját kortársai léptek fel azzal a váddal, hogy a dél-németországi parasztok ezeken a gondolatokon „felbátorodva” robbantották ki később, 1524-ben a nagy német parasztháborúnak nevezett felkelést. Luthert a vád megrémítette, és nagyon kevés visszafogottsággal tett rendkívül éles kijelentéseket a felkelőkről. *A parasztok gyilkos és rabló hordái ellen* írt, akiket „ütni, verni, fojtani, szűzni kell”. Nehéz megállapítani, hogy vajon azért volt ilyen elutasító, mert a fennálló társadalmi rendet, vagy mert saját tanításainak sorsát féltette. A parasztok vezére, Münzer Tamás, eredetileg Luther híveként vált ismertté. A parasztháborúban viszont már a gyermekek megkeresztelésének tagadásáig vitte az egyetemes papság gondolatát. Így aztán, bármennyit és bármilyen durván támadta is a felkelés során az első reformátort, személye kapcsolatát jelentett Luther és a „gyilkos parasztok” között.

Egyes kutatók egyenesen úgy vélik, hogy a nagy német parasztháború miatti megrázkódtatás még Luther teológiáját is befolyásolta, hogy emiatt fogalmazta volna meg a felsőbbség iránti kötelességről szóló tanítását, és emiatt dolgozta volna ki az egyház új szerepéről szóló dogmáit.

Valójában Luther a világi felsőségről már a német nemességhez intézett értekezésében írt. Már ott kifejtette azt a gondolatot, amit aztán a felkelőket leverő uraknak is előadott. Azt tudniillik, hogy nemcsak az „alattvalóknak” vannak kötelességeik az urak iránt, hanem fordítva is érvényes a viszony. „Harácsoltok és kincset gyűjtötök, hogy fényűzőek és fölényesek lehessetek, míg a közönséges ember nem képes és nem is tudja tovább elviselni.” Az egyház új szerepéről szóló dogmáit azonban soha nem hozta kapcsolatba a parasztháborúval.

Talán Luther életének legsúlyosabb ügye volt, hogy az egyházszervező szerepébe belekényszerítették. Sokáig azt az álláspontot képviselte, miszerint nincs szükség új egyházi szabályozásra. Hiába kértek tőle útmutatást a hívei, akik nem tudták, hogyan vezessék a kegyességi élet szertartásait a római katolikus szokások elhagyása után. Mi legyen a mise helyett? Hogyan kereszteljenek? Megeskessék-e a házasan-dókat? Egyáltalán, hogyan lehet eldönteni, hogy melyek a Bibliára épülő, evangéliumi tanítások? Egyre nőgatták a nagy reformátort, hogy fejtse ki a véleményét.

A gyülekezetek „utánozzák egymást szabadon”, válaszolta Luther, „vagy gyakorolják a saját szokásaikat, csak a lélek egységét őrizzék meg a hitben és az igében, akármekkora lesz is a testben és a világ dolgaiban a különbözőség és a változatosság”. A tanítások pedig? A gyülekezet ítélje meg, hogy az általa a prédikálás szolgálatába állított személy „helyes” magyarázatokat ad-e. Luther hívei elkeseredtek, mert mindezt rendkívül rokonszenves teológia volt, de a gyakorlatban nehéz volt a híveket ilyen „szabad” elvek alapján irányítani.

Itt lépett be a teológia oldaláról Phitton, világi hatóságként Bölcs Frigyes utódja a vármegyei lelemtségben. Az utóbbi megelégedte az uralma alatt állók vallásbeli bizonytalanságait, kihirdette a reformációt, és felszólította Luthert az új egyházi normák meghatározására. Előbbi pedig, a tudós Melanchton, aki már régen Wittenberben tanított és Luther Márton első számú segítőjének számított, tudomásul vette, hogy az új szabályozásra szükség van. Írt tehát egy kézikönyvszerű traktátust, és rábeszélte Luthert, hogy írjon hozzá előszót. Innen kezdve felgyorsultak az események: Luthert a választófejedelem kiküldte egyházlátogatásra, ő pedig döbbenetben tapasztalta a római katolikus szokásoktól elfordult gyüleke-

zetek állapotát. „Mindenütt a legnyomorúságosabb az egyházak arculata” – írta egyik barátjának. „A parasztoknak semmit nem tanítanak, semmit nem tudnak, semmit nem prédikálnak, semmit nem cselekednek, ha csak azt nem, hogy visszaélnek a szabadsággal, és nem tesznek vallást a hitükről, nem élnek a sákramentumokkal, mintha a vallás minden alól felszabadította volna őket.”

Cselekedni kellett, és Luther azonnal munkához látott. Megfogalmazott egy *Kis katekizmust* és egy részletesebb *Nagy katekizmust*. Mindkettőben leírta, hogy az egyházlátogatáson szerzett rémes élményei készítették a „keresztény tanítás” könnyen elsajátítható összefoglalására. A káték a lutheri tanítások kérdés-felelet formájában való előadásával kezdődnek, majd a szertartások nagyon részletes leírását adják, egészen odáig, hogy hogyan kell reggel „az ágyból vidáman felserkenve” imádkozni.

Luther sokat írt belső vívódásairól, de arról nem számolt be, hogy ezt a szabályozást milyen lélekkel tette meg. Elképzelhető azonban, mit érezhetett, amikor a belső szabadság és az egyetemes papság eszméjének hirdetése után a hivatalos papok feladatait kellett meghatároznia. A prédikálás egyetemes joga és kötelessége helyett a gyülekezet tagjainak a prédikáció hallgatását kellett előírnia.

A káték szerepéről az egyháztörténészek sokat vitatkoztak. Egyesek szerint Luther ezeket az összefoglalásokat szánta a Biblia helyett az egyszerű népnek. Fel is jegyezték ilyen értelmű kijelentését, a reformátor cselekedetei azonban ellentmondanak ennek a véleménynek. Rég megvoltak már a káték, amikor Luther még dolgozott a bibliafordításon.

A fordítást Wartburg várában kezdte, és az *Újszövetség* fordítását itt is fejezte be. A munka neheze, az *Ószövetség* a sok feladattal teljes időkre maradt. Körülbelül az 1520-as évek köze-

pétől kezdve fordultak a gyülekezetek és az egyes személyek a legkülönbözőbb ügyekben és a nyugati kereszténység egész területéről Lutherhez eligazítás-ért. A Német Lovagrend nagymestere, az eperjesi tanács, a dán király, mindenki tőle várt tanácsot. Emellett iskolákat kellett szerveznie, templomot szentelnie. Luther időnként ki is fakadt; VIII. Henrik angol királynak megüzente, hogy a bibliafordítás mellett nincs ideje az ostobaságai-val foglalkozni.

A Biblián végzett munkát Luther kötelességének tekintette, a német népet kívánta szolgálni vele. De nagyon élvezte is, így írta le a fordítás nyújtotta élményt: „A szavak maguktól törnek elő, folyékonyan... úgyhogy mintegy a lélek pezseg elő belőlük, és a szavak élnek, kezük és lábuk van, sőt ugyanakkor az egész test és minden él, és a tagok is mind beszélni szeretnének, így kell igazán lélekből és valóságból dicsérni Istent, ilyenkor a szó csupa tűz, fény és élet.”

A Levél a tolmácsolásról című érteke-

zésben pedig leírta, honnan kerültek a tudatába a munka lázában feltörő szavak. „Nem a latin nyelv betűiből kell kérdezgetni, hogyan beszéljünk németül... hanem a családayát az otthonában, a gyerekeket az utcán, a közembert a piacon kell megkérdezni efelől, az ő szájukat kell figyelni, miképpen beszélnek, s aszerint kell tolmácskodni. Akkor megérteneink minket, és észreveszik, hogy németül beszélünk velük.”

Luther a nép nyelvét irodalmi magaslatra emelte a bibliafordítás során. Kevésbé fennköltten fogalmazva: a szász kancellária új felnémet nyelvén, a dialektusokból átvett fordulatokkal írt élőbeszédszerűen. Így alkotta meg a német irodalom máig legnagyobb és legtöbbször kiadott művét. Luther az egyszerű emberektől tanult, az ő fordulatait pedig a népnyelv vette át. Itt azonban meg kell állni, mert nem tudjuk, hogy ez az átvétel mikor történt. A reformáció lényegét akkor fogjuk megérteni, ha kiderül, hogy a „nép” mikor kezdte el olvasni a Bibliát.

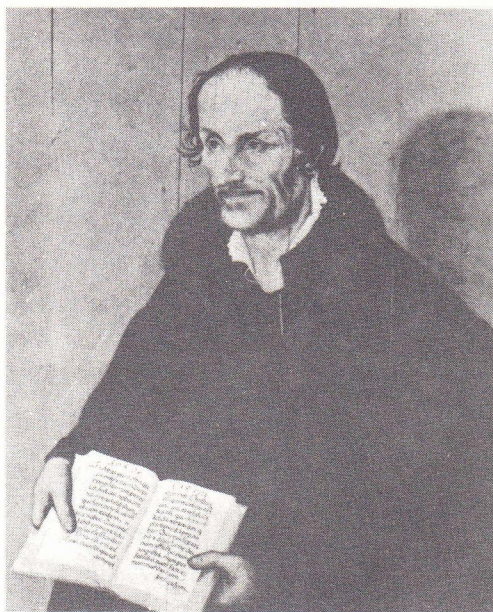
PHILIPP MELANCHTON

1497–1560

A reformáció nagy diplomatája volt. Kivételesen jó érzékel tudta közel vinni az elvont tanításokat a mindennapok emberéhez. Ez a képessége leginkább egyetemi előadásain mutatkozott meg, a diákok tolongtak azért, hogy hallgathassák. Melanchton sok tárgyat tanított, de legnépszerűbbek a bibliai könyvekről adott elemzései voltak. Az egyetemi tanrendet tekintve a legképtelenebb időpontokban is, ebéd után vagy ünnepnapokon tódultak a hallgatók ezekre az előadásokra. Százával ültek és figyeltek, pedig nemcsak más tanároknál, de Melanchton egyéb óráin is inkább gyér volt akkortájt a látogatottság. Melanchton nagyon érdekesen beszélt a szent szövegekről, úgy, mintha azok a világi irodalom termékei volnának. A szerzők s maguk a történetek az áhítat magaslatáról a hallgatók értelmének színvonalára kerültek, ha Melanchton foglalkozott velük. Az első olvasásra átláthatatlanul bonyolultnak tűnő elemeket sokszor saját életéből vett események elmondásával tette érthetővé. Nagyon jellemző, hogy diákjai leveleikben keresztnevéen, „Philippus”-ként emlegették, és izgatottan számoltak be távollévő barátaiknak jóformán minden cselekedetéről. Melanchton tevékenysége jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy a kezdetben kevésbé híres wittenbergi egyetemből a protestáns tudományosság központja lett.

Melanchton különleges képességét a lelkiek és a mindennapok szerves összekapcsolására közvetve az egy-

házpolitikában neki jutott szerep mutatja. Voltaképpen nem tudjuk, hogyan alakult ki ez a helyzet, de – miután az első reformátor eleinte egyedül küzdött – körülbelül az 1520-as évek közepétől gyakorlatilag Melanchton került előtérbe, amikor Luther tanításainak a külvilággal kellett ütközniük. Akár más reformatori irányzatok léptek fel, akár a pápa oldalán maradt teológusokkal vagy világi hatalmasságokkal volt, esetleg csak fenyegetett ellentét, Melanchton állt ki. Már a szász választófejedelemség megújított egyházszervezetének kialakításában is döntő sze-

MELANCHTON

LUTHER ÉS FELESÉGE KATHARINA BORA

repe volt. Aztán sorozatosan ő lett a közvetítő Luther vagy a lutheri tanítósok és mindenki más között.

Ilyen minőségében a legfontosabb cselekedete talán az volt, hogy a később *Ágostai Hitvallás* néven ismertté vált iratot megfogalmazta. Ez 1530-ban történt, amikor a császár, aki nem sokkal korábban Luthert és tanait birodalmi átok alá vetette, az Augsburgba összehívott birodalmi gyűlésen tárgyalni kívánt a vallásbeli ellentétek felszámolásáról. Ahogyan a meghívóban írta, „szeretettel és jóindulattal fogja meghallgatni, megérteni és mérlegelni” az ő felfogásával ellentétes tanításokat, hogy az „egy keresztény igazságot” helyreállítsák. Ez aztán, akár őszinte volt V. Károly szándéka, akár nem, nem sikerült. Akkor már – a mából visszaneézve úgy tűnik – nem is is-

kerülhetett. A kortársak viszont, azok, akiknek a törekvései valóban erre irányultak, még reménykedhettek. A protestánsok abban bíztak, hogy sikerül a pápa oldalán állókat engedményekre rávenniük. Melancton ezzel a céllal 28 pontba szedte az új tanítások lényegét, és mérhetetlenül elkeseredett, amikor a reformációval szemben álló választófejedelmek és maga a császár is minden közeledést elutasított. Akkor még sem ő, sem mások nem sejtették, hogy az Augsburgban megfogalmazott tételekre fog a lutheri reformációból kinőtt evangélikus felekezet szerveződni. Ma is, majdnem fél évezreddel a születése után, ezt az *Ágostai Hitvallást* tekintik az evangélikusok hitbeli tanításaik alapvető összefoglalásának.

Melancton a történelem elképesztő szeszélyéből lett a reformáció frontharcosa. Képességei és hajlamai tulajdonképpen a tudósok biztonságos, nyu-

godt, szemlélődő életére készítették fel. Kicsi gyermekkorától kezdve szoros kapcsolatban állt a tudomány vilá-gával: anyai nagyapjának fivére a kor egyik legnagyobb humanistája, Reuchlin volt, aki gyakran látogatta a család-ot, és a kis Philippre korán felfigyelt. Neki köszönheti Melanchton a nevét is. Eredetileg ugyanis egy Schwarzerd nevű, igen nagyra becsült fegyvermű-ves fia volt. Reuchlin azonban hamar felismerte, hogy a gyerek nem a kéz-műves pályára született, hanem tudós lesz; a halhatatlansághoz megfelelő ne-vet adott tehát neki. Philipp Schwar-zerdből Philippus Melanchton lett. Ez volt egyébként a híres tudós talán leg-nagyobb tévedése. Mert azt hitte, hogy a Schwarzerd fekete földet jelent, és azt fordította görögre szó szerint, holott a német név második tagja csak egy, a személyneveknél gyakran alkalmazott régi képző. A kisiú tizenhárom éves korában, már a heidelbergi egyetem hallgatójaként nevezte magát először Philippus Melanchtonnak.

A szellemiek terén igen korán érett gyermek volt. Igaz, családja is nagy gondoskodással vette körül. Szülőhe-lyén, Brettenben nem engedték a nyil-vános kisiskolába, mert a tanítót nem tartották megfelelőnek. Helyette az egész famíliát irányító apai nagyapja egy Jacobus Hungarusnak nevezett, Magyarországról származó tanárt fo-gadott unokái mellé. Hungarus vagy Ungar szigorú rendet tartott és sokat követelt. Verte is a gyerkekeket, Me-lanchton azonban hálás emlékezeté-ben tartotta meg. „Igen jó ember volt, mint fiát szeretett, én pedig őt úgy, mint apámat” – írta róla már felnőtt ko-rában.

A családfő nagyapa szeretett a vilá-gos fejű fiúval kérkedni. Ha vándor-diákok érkeztek Brettenbe, vitatkozás-ra állította ki velük szemben. Rend-szerint Philipp győzött, vagy talán csak a helybeliek tekintették őt győz-tesnek. Mindenesetre mindent megka-pott a tanuláshoz, nehogy szellemi fej-

lődése előtt bármilyen akadály legyen. Miután nagyapja és apja is meghalt, nagyanyja Pforzheimbe, a badeni ör-grófok székhelyére költözött három unokájával együtt, mert ott híresen jó középiskola működött. A törődést az-tán meghálálták mind a hárman: egyi-kük községi bíró lett Brettenben, majd több történeti munkát is írt, a másik idővel prépostként működött Speyer-ben, s Philipp a nyelvészek pályáján in-dult el. Már a kor legsokoldalúbb tudó-sai közé tartozott, amikor még mindig grammaticusnak nevezte magát. Ha rajta áll, valószínűleg egész életében „görög olvasás”-sal foglalkozik.

Egyetemi évein szinte átrepült. Ti-

V. KÁROLY CSÁSZÁR

A BIRODALMI GYŰLÉSEN V. KÁROLY ELŐTT
FELOLVASSÁK AZ ÁGOSTAI HITVALLÁST

zenkét évesen iratkozott be Heidelbergben, és két évvel később már megszerezte az első tudományos fokozatát. Utána azonnal letette volna a magisteri vizsgát, ha engedik. A professzorok azonban túlságosan fiatalnak tartották, ezért átment Tübingenbe, de ott is még egy kis ideig várnia kellett. 1514 januárjában engedték csak a magisteri vizsgára. Melancthon akkor már előadott az egyetemen; klasszikus auctorokat, Vergiliust és Terentiust magyarázott, majd megbízták a szónoklattan oktatásával is. 1516-ban jelent meg első nagyobb munkája, egy

ULRICH ZWINGLI

BÖLCS FRIGYES, LUTHER
ÉS A REFORMÁCIÓ VÉDELMEZŐJE

KÁLVIN JÁNOS IFJÚKORI KÉPE

Terentius-kiadás. 1518-ban pedig 21 munkájának azévi megjelenéséről számolt be.

A tudományos világ érdeklődését Melanchton már előbb felkeltette. Személyesen vagy levelezés útján kiválóságok lettek a barátai. Erasmus, akít a kor legnagyobb tudósának tekintettek, 1515-ben írta róla: „Micsoda képzelőerő! Milyen tiszta és elegáns beszéd!” Egészen Erasmus haláláig a legközvetlenebb kapcsolatban maradtak. Még akkor sem szakadtak el egymástól, amikor Luther és a legnagyobb humanista viszonya nyílt ellenségességgé változott. Melanchton úgy tudott reformátor lenni, hogy közben nem tagadta meg humanista énjét. Kialakult benne a világ megváltoztatására törekvő reformátori magatartás, de egész élete során megőrizte a humanista tudós attitűdjét, a szellem dolgaiban megtalálta önmaga örömet.

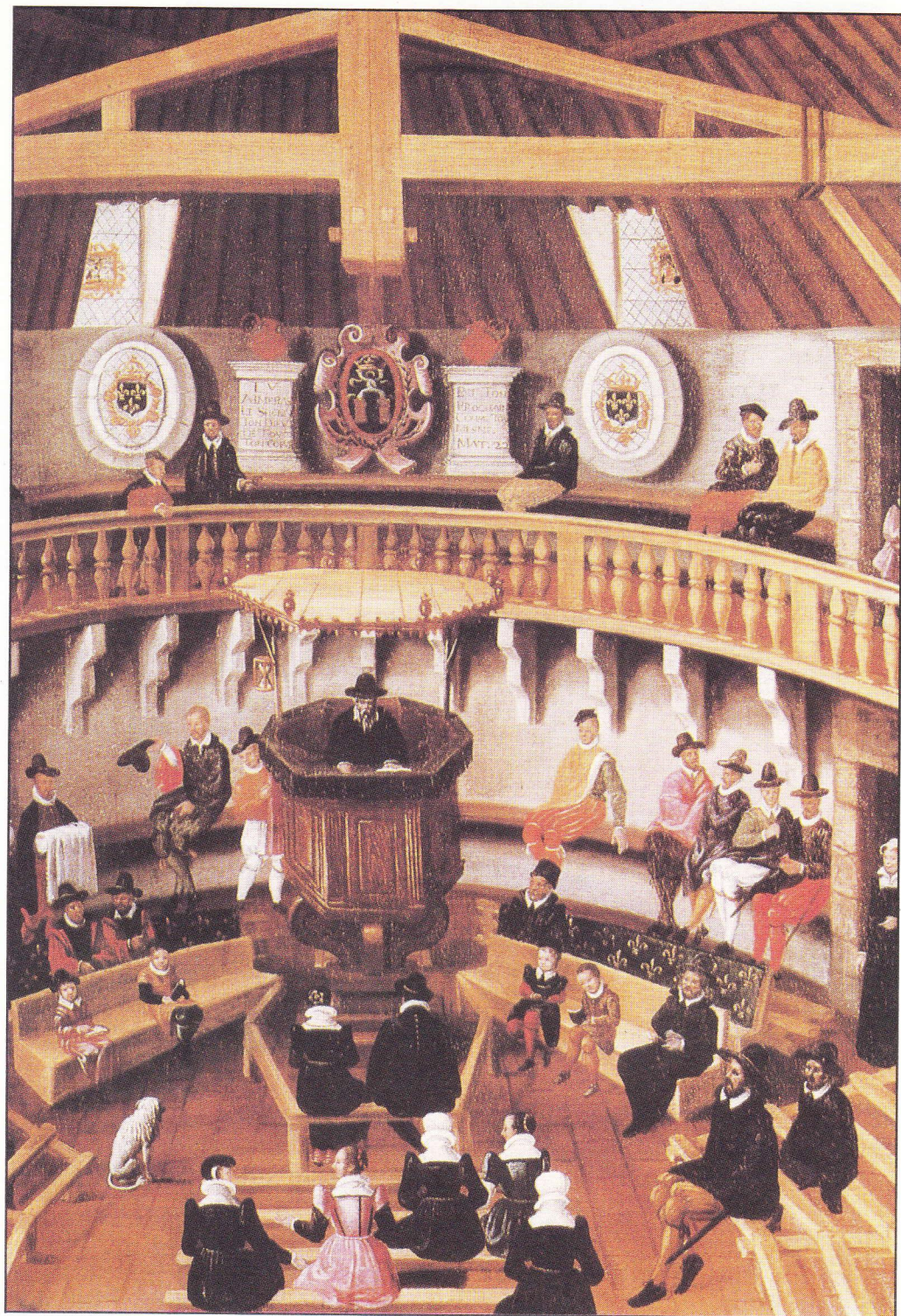
Lutherrel 1518-ban találkozott, amikor Reuchlin ajánlására a wittenbergi egyetem görög tanárának hívták meg.

Kollégáit elképesztette fiatalsága és nyápic külseje. Beköszöntő beszéde azonban *Az ifjúság tanulmányainak kijavításáról* óriási feltűnést és nagy elismerést keltett. Luther elragadtatottan nyilatkozott róla; az egyetem befogadta a rendkívül jó képességű fiatal tanárt. Melanchton pedig élete végéig ott maradt; csak rövid látogatásokra utazott időnként.

Wittenbergi lány lett a felesége is, Katherina Krapp, az akkori polgármester lánya. 1520-ban esküdtek meg, és 1557-ig, az asszony haláláig éltek együtt. Több gyermekük is volt; Melanchton unokái körében töltötte utolsó éveit. Furcsa, hogy a házasságáról nagyon kevés adat maradt fenn. Talán maga a házaspár volt túlságosan szemérmes ahhoz, hogy idegeneknek ilyen természetű értesítéseket nyújtson, talán nem ébresztett a kapcsolatuk különös érdeklődést. Minthogy Melanchton korábban nem volt felszentelt pap, nyilván mindenki úgy nézett rájuk, mint bármelyik egyetemi tanár családjára. Valószínűleg úgy is éltek, polgári jólétben és nyugalomban. Csak az bizonyos, hogy ez a Katherina nem volt olyan életrevaló, mint Luther felesége. A két nő egyébként nem is nagyon rokonszenvezett egymással. Melanchtonné nem tudta átvenni a szórakozott, tudós férjtől a családszervezés feladatait. Melanchton egyik famulusa, Johann Koch intézett mindent.

Külső eseményekben rendkívül szegényes életet élt a reformáció egyik legnagyobb alakja és a német tudományosság egyik vezető személyisége is. Melanchton tevékenységében a két ügy a legszorosabban összetartozott. Így fogalmazta meg: „az isteni tanok tisztaságát tudomány nélkül nem lehet megőrizni”. A tudományról vagy az oktatás tartalmáról már huszonegy évesen, Wittenbergbe érkezésekor szí-

KÁLVINISTA GYŰLEKEZET EGY 1564-BEN
LYONBAN KÉSZÜLT FESTMÉNYEN

PROTESTÁNS PRÉDIKÁTOR.
A GYÜLEKEZETBEN FELFEDEZHETŐ
KÁLVIN ÉS DE BÈZE

lárd elképzelései voltak. A hitújítás eszméivel és követelményeivel Luther mellett személyes beszélgetésekben is merkedett meg.

Luther és Melanchton első látásra rokonszenvesek lettek egymásnak, majd a nagy különbség ellenére is a szellemileg egyenrangú partnerek barátsága alakult ki közöttük. Hol kirándultak, sörözgettek, hol a világ hatalmasainak szóló leveleket, esetleg hittételeket beszéltek meg. Az eszmetörténet több ponton is kimutatta, hogy köl-

csönösen hatottak egymásra, Melanchton azonban mindig igen nagy tisztelettel viseltetett Luther iránt. Akkor, amikor az első reformátort a Wartburgra menekítették, így sóhajtott fel boldogan: „Drága apánk él!”

Nehéz lenne megállapítani, hogy a hitújítás és a tudományosság összekapcsolásánál ki kire hatott. Mert az oktatás, az ifjúság nevelése Luther műveiben is központi helyen állt, úgy, ahogyan a társadalom sorsán gondolkodó kortársak többségénél. A reneszánsz optimizmusával remélték sokan, hogy a fiatalok újszerű nevelésével a világ minden problémája megoldható. Ha az iskolákról szóltak, vagy a gyerekek osztályokba sorolásáról beszéltek, nem egyszerűen a tanügyre, hanem voltaképpen a társadalom átalakítására gondoltak. Nagyon jellemző ilyen szempontból az, amit Melanchton Perényi Péterhez írt az iskoláknak a jövő építésében játszott szerepéről: „Bizonyos vagyok abban, hogy Isten a pogány török visszaszorítását követően a teljesítmény és a tudás iskolái mellett az egyházakat is újjáépíti majd Magyarországon, de már most gondoskodni kell arról, hogy ez így legyen, ne hogy hiányozzanak hozzá a magok...”

Jellemző Melanchtonra minden, ami ezzel a levéllel kapcsolatos. Egyik kedvenc tanítványát, Gyalui Torda Zsigmondot ajánlotta benne Perényi Péter figyelmébe. Gyalui Tordát, akit korábban a teológia mellett a világi tudományba is bevezetett, rábeszélte arra, hogy Euripidész egyik művét fordítsa le. Magisteri értekezést is íratott vele arról, hogy „mennyire hasznosak a nyelvismeretek a teológiai kérdések fejtegetésénél”.

Melanchton a távoli Magyarországra és az onnan jött hallgatókra éppen úgy figyelt, ahogyan a legközvetlenebb német eseményekre, vagy akár a családtagjaira, akiket nem vesztett szem elől. Így bár Németország tanító-mesterének nevezték, munkássága egész Európára hatott. Mindenütt vol-

tak tanítványai, akikkel többnyire egész életében tartotta a kapcsolatot. Ők pedig nagy tanítójuk példáját követve láttak hozzá az iskolák átszervezéséhez vagy a tananyag megváltoztatásához.

Az új oktatás lényegét csak részben jelentette a régi anyag elvetése. Ahogyan Melanchton például mondta az, hogy Arisztotelészt „a középkor mocsakából” kiszabadítsák. Inkább a fiatalok gondolkodását kellett megváltoztatni. Ne tekintélyeket citáljanak, hanem maguk menjenek vissza a forrásokhoz. Igyekezzenek „szabadon és a teljesítmény örömeiben” mindent megismerni, mert csak a „frissen merész gondolkodás” vezet igazi eredményekhez.

Ilyen elképzeléseket igyekezett Melanchton saját diákjainál megvalósítani. Ezt hirdette műveiben és az egész tudós világot bejáró leveleiben. Ezért tisztelték sokan még azok közül is, akik reformátori eszméivel messzemenően nem értettek egyet. És amiatt, hogy a tudományos megismerés útját feltárta előttük, becsülték Európa-szerte azok, akik a reformáció gondolataival azonosultak. A magyarországi helyzet ilyen szempontból is jellemző: a 16. század során, vagyis nagyjából egykorán, Melanchtonnak kilenc írása jelent itt meg; kettő két kiadásban is. Egyetlen más reformátor sem szerepelt ennyiszor. A legelső új egyházszervezetek rendtartásaiban gyakran így fogalmaztak: „Luther doktor és Philip-pus Melanchton szerint” kell a *Szentírást* értelmezni.

Melanchton azonban az 1540-es évek fordulóján, amikor ezek a rendtartások megszülettek, már egyedül volt. Luther halála nagyon megrázta. Ő mondta az egyik temetési beszédet. Az ótestamentumi prófétákhoz és a keresztény egyházatyákhoz hasonlította benne Luthert. Továbbá megjósolta, hogy ellenfelei ezentúl sokkal nagyobb erővel fogják támadni, mint előzetesen. Így is lett. Végtelen viták dühögtek a reformáció alaptételei körül.

Akkorra már a hitújítás több irányzata bontakozott ki. Talán azt lehetne mondani, még Zwinglivel kezdődött annak idején, az 1520-as esztendőkből. A vallásgyakorlat külsőségeit illetően voltak ellentétek. Fontosabbnak bizonyult azonban az, amit – Luthertől eltérően – az úrvacsoráról tanított Zwingli, majd más svájci reformátorok is.

Az úrvacsora, a római katolikusoknál az áldozás, Krisztus kereszthalálára és feltámadására emlékeztetett. Ahogyan ő az utolsó vacsorát a tanítványával elfogyasztotta, úgy vettek magukhoz bort és kenyeret szertartás keretében a hívek. A szimbolikus cselekmény értelmezése az őskereszténység kora óta sokszor változott. Változtatott rajta természetesen a reformáció is, majd a protestantizmuson belül alakultak ki körülötte szenvedélyes viták. Luther keményen szembefordult a „svájciakkal”, ők viszont az első reformátor tanítását nem tudták elfogadni. Úgy elmérgesedtek a viták, hogy a pápa oldalán állók közül sokan ezek miatt remélték a hitújítás összeomlását.

A reformáció aztán nem omlott össze, csak elemeire szakadt. Melancthon még Luther életében, majd halála után is igyekezett az egységet fenntartani. Fáradhatatlanul közvetített. A kortársak szerint időnként ármánykodott is. Irénikusnak, vagyis békére törekvőnek nevezték azt az irányzatot, amit Melancthon képviselt. Bár Európa-szerte mindenütt voltak hívei, de sehol nem kerekedtek felül. Az evangélikus mellett így alakult ki református és unitárius protestáns felekezet is, rajtuk kívül pedig sok, szektának nevezett csoport.

Melancthont ezek a viták érzelmi- és fizikailag egyaránt megviselték. Halála előtt azt mondta vejének, az elmúlás gondolatától nem fél, csak egyetlen ügy foglalkoztatja. „Az, hogy az egyházak Jézus Krisztusban egyesülhessenek.” Egy cédulára pedig felírta, hogy miért nem rettegteti a halál. Az egyik pont így szólt: „mert megszabadulsz a teológusok gondjaitól és a dühüktől”.

KÁLVIN JÁNOS

1509–1564

„Eleve elrendelésnek nevezzük Isten örök elhatározását arról, hogy mi legyen minden egyes ember sorsa. Mert nem egyforma lehetőségekkel teremt mindenkit, hanem egyeseknek örök életet, másoknak örök kárhozatot rendel Isten kezdetől fogva. Így tehát aszerint, hogy ki melyik célra rendeltett, mondjuk, hogy az életre, vagy a halálra van rendelve.”

Röviden ez Kálvin tanításainak a lényege. Ebben a meggyőződésben hirdethette azt, hogy az emberi élet fő célja megismerni az Istent. Vagyis – más tanokkal szemben – nem a törvény megtartása, vagy a hit megszerzése, hanem az isteni akarat juttatja az embert az üdvösségre. A kálvini koncepciót sokféle magyarázattal illették már a kortársak, majd a későbbi teológusok és világi gondolkodók is. A kapitalizmus apoteózisát éppen úgy kiolvasták belőle, mint az emberi szabadság kegyetlen korlátozásának igényét.

A tanítást elfogadó egyszerű laikus számára viszont, minden magyarázat nélkül, óriási felszabadulást jelent az a tudat, hogy túlvilági sorsa nem földi cselekedetektől vagy érzelmektől függ. Következhet belőle akár szabadság is, és ezt maga Kálvin állapította meg. Leszögezte tehát, hogy a kiválasztás az evilági léttel is kapcsolatban van. Pál apostolra hivatkozva írta: „Isten arra választott ki bennünket, hogy szent és feddhetetlen életet éljünk.” Az eleve elrendelés vagy predesztináció tanát szabadosan értelmezők véleményét

nyét keményen elvetette, „disznók csúf rőfögése”-nek nevezte.

Kálvin mindig hasonlóan szenvedélyes erővel írt. A francia nyelv mestere volt. Ezért lehet, hogy őt, aki egyetlen sor szépirodalmi jellegű szöveget nem fogalmazott, nagy kortársa és a francia irodalom büszkesége, Rabelais mellett tárgyalja az irodalomtörténet. Kálvint a klasszikus francia műveltség megteremtői közé sorolják, de élete fő műve, az *Institutio religionis Christianae*, vagyis a *Keresztény vallás rendszere*, amelynek anyanyelvi változatát a francia próza remekéként tartják számon, külföldön jelent meg. A reformátor hazájától távol, emigrációban került az egyetemes egyháztörténet legnagyobb alakjai közé. A svájci Genfben valósította meg a tanításaiból következő egyházszervezési gyakorlatot. Az ottani gyülekezet példáját követték – többkevesebb változtatással – a kálvinistának, később reformátusnak is nevezett felekezet tagjai mindenütt.

Kálvin voltaképpen a reformátorok második nemzedékéhez tartozott. Kiskorú volt még, amikor Luther – akivel egyébként soha nem találkozott – a reformációt elindította. Igen lényeges magatartásbeli különbség is volt közöttük. Az első reformátor meglepődött saját tanításai óriási hatásán, Kálvin nagy küldetéstudattal lett egyházszervező. A bibliai Dávid királyhoz hasonlította magát: „Ahogyan őt a nyáj mellől az ország legmagasabb méltóságára állította az Úr, úgy vezetett elő engem is a szegénységből, a homályból,

és az evangélium szolgájának, hírnökének tiszteletreméltó hivatalát ruházta rám”.

Jean Calvin vagy Cauvin, akit a magyar köznyelv Kálvin Jánosnak nevez, Noyonban, a hivatalos egyházhoz közel álló családban született 1509. július 10-én. Apja, Gérard Cauvin, az ottani káptalan körül tevékenykedett különböző megbízatásokban, Jean születésekor a gazdasági ügyeket kezelte. A familia nem volt előkelő. A szomszéd faluban, az Oise folyón révészkedtek, de voltak közöttük kézművesek is; Calvin első párizsi tartózkodása idején egy lakatos nagybácsinál lakott. Anyja, Jeanne le Franc, akiről a hagyomány azt tartja, hogy nagyon szép volt és kegyes, valamivel jobb családból jött. Kálvin anyai nagyszülei fogadót tartottak fenn Noyonban, és a város notabilitásai közé számították őket. A későbbi reformátor nagy családban nőtt fel, sok testvére volt. Anyja halála után az apa második feleséget hozott a házhoz. Úgy látszik azonban, Kálvin csak az egyik fivérével volt közelebbi kapcsolatban. Gyermekkorát, szüleit később nem nagyon emlegette, Antoine nevű öccse viszont hűséges munkatársa volt Genfben is. Még akkor sem szakadtak el egymástól, amikor – a reformátorral szemben állók nagy örömeire – Antoine feleségének életmódja előbb közmegebotránkozást keltett, utóbb pedig a házaspár szétköltözéséhez vezetett.

Jean az apja eredetileg papi pályára szánta. Már gyermekkorában egyházi javadalmakat szerzett neki a tanuláshoz. Az egyik Espeville plébániájáról származott, innen használta később Kálvin a Charles d'Espeville álnevet. A pénzeket egészen 1535-ig kapta, holott akkor már régen nyilvánvaló volt, hogy nem lesz pap. „Gyermekkoromtól kezdve apám a teológiára szánt, de később, miután úgy ítélte meg, hogy a jogtudomány gazdagabb teszi azokat, akik gyakorolják, ez a reménység véleményének megváltoztatására vitte. Ez

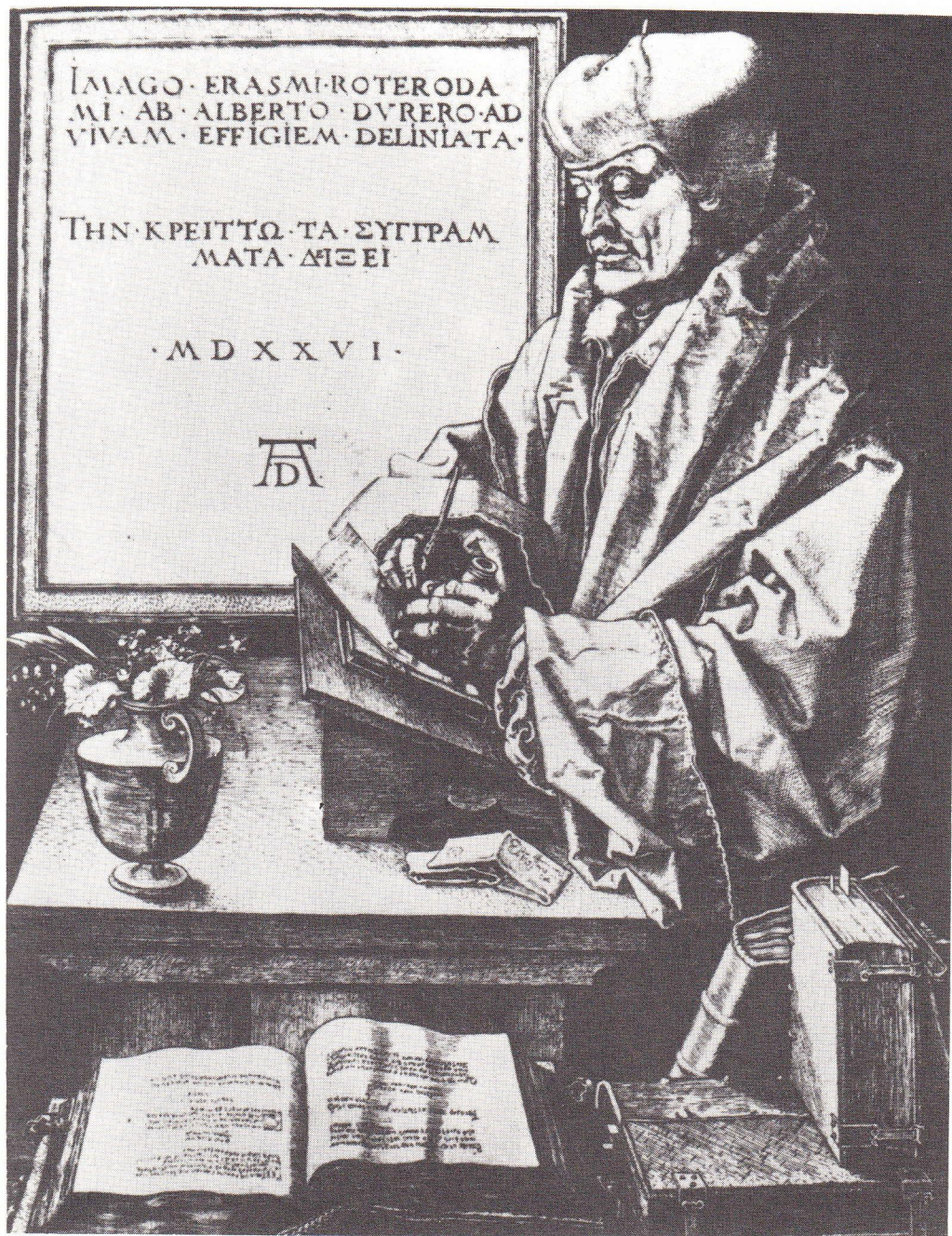
volt az oka, hogy elszólított a filozófiai tanulmányoktól, és jogot kezdtem tanulni, noha erőlködnöm kellett, hogy apámnak engedelmeskedve, hűségesen folytassam tanulmányaimat” – írta már meglett emberként a pályamódosításról.

Gérard Cauvin ötlete azonban nem vált be. Kálvin ugyan jogász lett, még a legmagasabb tudományos fokozatot, a doktorit is megszerezte 1533-ban, de a gazdagság nem köszöntött rá. Egész életében tisztelen szerény anyagi viszonyok között élt. Igaz, soha nem gyakorolta a jogtudományt. A teológia elvégzése nélkül lett prédikátor Genfben úgy, hogy a gyülekezet 1537-ben megválasztotta.

Addig azonban nagyon hosszú utat kellett megtennie. Kálvin a reformátorok között szokatlanul mozgalmas életpályát futott be. Tizennégy éves korában a középfokú tanulmányok folytatására Párizsba ment, ahol egy rendkívüli tanár hatása alá került. Ma-thurin Cordier volt az, akiről felnőtten így írt: „minden későbbi sikerem és előhaladásom Önnek köszönhető”. És távolról sem üres udvariasságot hangoztatott, mert egy másik tanárát viszont „hebehurgya, minden ítélőképesség nélküli ember”-nek nevezte. Jóval később, 1559-ben, Cordier-t – az ottani egyetem megalapítása után – Genfbe hívta tanítani.

Kálvin Párizsban egy ideig tanulója volt a rendkívül jó nevű Montaigu kollégiumnak is. Sok ottani hallgatóból lett később szellemi kiválóság, úgy-hogy tényleg nagyon jól tanítottak ott. Érdekes azonban, hogy Erasmus, egy másik volt diák, éppen úgy szidta utólag ezt a kollégiumot, ahogyan a reformátor. Kálvin egyenesen az ottani rossz tápláléknak tulajdonította sok betegsége eredendő okát.

A következő állomás Orléans volt, a híres egyetem. Ott nyolc professzor adta elő a jogtudomány különböző ágait, míg Párizsban csak egyházjogot tanítottak. Az itteni évek jelentősek voltak

ERASMUS

Kálvin szellemi fejlődésében is. De talán még fontosabb a későbbiek szempontjából, hogy az egyik professzortól, Melchior Wolmartól, a lutheri tanítasokról hallhatott, és megismerkedett a professzor egyik kosztosdiákjával, az akkor kilenc éves Théodore de Bèzezel. De Bèze később Kálvin egyik legodaadóbb segítője és barátja lett, majd a genfiak őt választották meg Kálvin utódjának. Kálvin első életrajza is tőle származik.

Orléans-ból Kálvin sokat utazott, szoros barátságokat kötött. Egy időre, 1533-ban, átment a bourges-i egyetemre is, ahol egy híres professzort akart hallgatni, és retorikát adott elő. A hagyomány szerint Bourges-ben mondott először evangéliumi szellemű prédikációt. Az mindenesetre tény, hogy onnan később a protestánsüldözések elől többen is hozzá menekültek Genfbe.

Kálvin életében 1533-ban kezdődött a menekülés. Kapcsolatba került a király húga, Navarrai Margit körüli zavaros eseményekkel, amelyek között volt a hölgy áhítatosságát gúnyoló diákszínjáték, egyetemi cenzúrárendelet, és királyi nyilatkozat a cenzúra ellen. Végül Nicolas Copnak, a Sorbonne rektorának – aki Kálvin ifjúkori barátja volt – kellett az egyetem tanárai előtt beszédet mondania. Ebben kollégái cenzúrárendelkezése ellen lépett fel, és a tanulás céljáról, az emberi létezésről evangéliumi szellemben nyilatkozott. Hosszú értekezését így lehet összefoglalni: a keresztény filozófia lényege az, miszerint megértjük és hisszük, hogy Isten gyermekei vagyunk. Óriási felzúdulás támadt. Mivel pedig Cop és Kálvin barátsága köztudott volt, mint a szöveg feltételezett szerzője, Kálvin is gyanúba került. Cop Baselbe, Kálvin Angoulême-be menekült. Majd 1541-ig állandóan kénytelen volt változtatni a lakhelyét.

A kívülállók számára is látható módon 1533. november 1-én, a menekülés napján változott meg Kálvin élete, attól

az időponttól kezdve fonódott össze a protestantizmussal. A belső változást, elfordulását a római katolicizmustól már nehezebb datálni. Vannak, akik a kezdeteket a szülői házba teszik. Kálvin apja ugyanis ellentétbe került az egyházi hatósággal; amikor 1531-ben meghalt, a család alig tudta elérni, hogy megszentelt földbe temessék. Legidősebb bátyja pedig, aki végig otthon maradt, halálakor visszautasította az utolsó kenetet. Az életrajzokban szerepelnek más feltételezett hatások is. Így a nagy tudós, bibliafordító Olivetanus, akinek kezdeményezésére Kálvin egy ideig az egyetemen teológiát hallgatott. De Bèze szerint ő „ízleltetett meg” a későbbi reformátorral „egyet-mást a tiszta vallásból”.

Maga Kálvin „hirtelen megtérés”-ről írt. Ilyenformán: „...ámbar kezdetben oly erős kötés fűzött a pápista babonákhoz, hogy igen nehéz volt visszahúzni engem onnan mint valamilyen mély mocsárból, egy hirtelen megtéréssel Isten leigázta és engedelmességre kényszerítette szívemet, amely a korhoz képest túlságosan kemény volt ilyen ügyekben..., s bár nem hagytam teljesen abba a más jellegű tanulmányokat, ezek után sokkal felületesebben foglalkoztam velük”. Valamikor egyetemi évei alatt, vagyis 1533 előtt történt tehát a radikális változás. A Cop-féle beszéd már tünet volt. Ugyanúgy az is, hogy Angoulême-ben kis kör alakult ki Kálvin körül. Lelki dolgokról beszélgettek, titokban jöttek össze a városon kívül. Akkor a nagy mű, az *Institutio* már érlelődött; Kálvin részleteket mondott el belőle a társai előtt. Mégis a visszavonultság és a száműzetés idejének nevezte utólag ezt az időszakot. Úgy látszik, ő maga nem itt határozta meg reformátori tevékenysége kezdetét.

Aztán következett egy romantikus, lényegében azonban nem túlságosan jelentős esemény. Kálvin 1534-ben egy időre Navarrai Margit neraci udvarába ment. Ott barátságot kötött a szellemi-

ek terén rendkívül tevékeny felséges asszonnyal, és találkozott a világ előkelőivel. Így ő lett az egyetlen reformátor, aki igazi világfiként tudott érintkezni a legnagyobb földi hatalmasságokkal is. Könnyedén írta például VI. Eduárd angol királynak: „Nagy dolog királynak lenni, nagy különösen az olyan országban, mint Felsőgedé, de én abban a meggyőződésben vagyok, hogy Felsőged még ennél is nagyobb kegyelemnek tartja azt, hogy keresztény. Felsőgedet az Úr megbecsülhetetlen kiváltságban részesítette... hálával tartozik, kötelessége serényen azon munkálkodni, hogy ott az Úrnak szolgáljanak...”. Vagy megdorgálta XII. Lajos francia király leányát, a ferrarai hercegnőt: „Ön hibázott, megsértette az Istent” – írta neki. Olyan hangot ütött meg az előkelőségekhez közvetlenül írt levelekben, amilyent mások csak prédikációkban vagy értekezésekben használtak.

Kálvin rendszerint közvetlen volt; közvetlenül támadt ellenfeleire is. A neraci tartózkodás után, 1535-ben következett egy ilyen eset. Akkor még senki nem sejtette, a dolognak milyen rémesen komoly kimenetele lesz. Az viszont kiderült, hogy Kálvin akkor már reformátornak tekintette magát. Vitára hívta ki Michael Servetust, az antitrinitárius tanok – a Szentháromság létezését tagadók – legismertebb teoretikusát. Servetus azonban nem jelent meg a megbeszélrt időben és helyen. Kálvin dühöngött. Azt hangoztatta, kifejezetten a vita kedvéért, ment élete kockáztatásával a protestánsok ellen felheccelt Párizsba. A szembenállás a két teológus levelezésével folytatódott. 1553-ban következett a rettenetes befejezés. Servetus egy katolikus bíróság halálos ítélete elől Genfben menekült. Ott Kálvin ellenfeleinek támogatására számítva, még a templomba is elment. A hűséges barát, de Bèze szerint maga Kálvin ismerte fel, mások azt állítják, a hívek jelentették neki Servetus jelenlétét. A városi hatóságnak Kál-

vin titkára, de la Fontaine tett feljelentést, és végig ő képviselte az eretnecség vádját Servetus ellen. A titkár szerepéről Kálvin így írt: „...az én buzdításomra tette”.

1553. augusztus 13-án elfogták és október 27-én kivégezték Servetust. Közben szörnyű körülmények között tartották a szerencsétlen, beteg embert, aki a sok tárgyaláson alig tudott megjelenni. Végül, még az ítélet kimondása előtt, véleményt kértek a berni, a bázei, a zürichi és a schaffhauseni lelkészekről. Miután ők is eretneknek nyilvánították a vádlottat, megszületett a döntés: a város mezejére viszik, és ott könyveivel együtt elevenen elégetik.

Kálvin pallos általi halálra kívánta változtatni az ítéletet, ez azonban nem sikerült. Servetust megégették. Már a kortársak közül is nagyon sokan felháborodtak, így Kálvin védekező írást fogalmazására kényszerült. A tiszta tanok megőrzésének kötelességére hivatkozott. Ezt nem is vonta kétségbe senki. A módszer azonban mind a kortársak, mind az utókor szemében megengedhetetlen volt. Kálvin védelmesként a kor kegyetlenségére hivatkoznak. Európa-szerte akkortájt valóban sok helyütt lángoltak a máglyák a protestánsok alatt. Kálvin az ellenség fegyverét használta, de lelkiismereti ügyben az ilyen durva erőszak alkalmazása semmivel sem magyarázható. Az evangélium üzenetét hirdető reformátornál különösen nem az.

A történetírás azonban nem ítélőszék. A tényeket tárgyilagosan kell tudomásul vennie. Így azt is, hogy a történelem szereplőinek cselekedeteit gyakran nem tudja megérteni.

A Servetus-ügy idején Kálvin már igen széles körben ismert személyiség volt. 1536-ban megjelent az *Institutio* előbb latinul, majd franciául, és születetek vátozatai is. A reformátor szerint a mű kettős célt szolgált. Elsősorban a híveknek szólt. Kálvin „a tanulás módját” kívánta „az együgyűnek, vagyis a

tudatlannak” elébe adni vele – így írta az előszóban. Másutt az üldözésre hivatkozott. Azért jelentette meg a nagy művet eredetileg „kis könyvecske” formájában, „hogyan tájékoztassa az embereket, milyen hitet vallanak azok, akiket e gonosz és hűtlen csallók rosszindulatúan és gyalázatosan becsmérelnék”.

A munka igen nagy sikert aratott, Európa legtöbb nyelvére lefordították. Magyarul csak jóval később jelent meg, de az egész akkori református világot bejárta egy magyar prédikátor disztichonja az *Institutioról*. Thuri Farkas Pál így fogalmazott:

„*Praeter Apostolicas post Christi tempora chartas*

Huic peperere libro secula nulla parem.”

Szenci Molnár Albert így fordította le:

„Az szent könyvek után, kiket az nagy apostolok írtak,

Ennél jobb könyvet még soha senki nem írt.”

Ugyancsak 1536-ban más igen fontos esemény is történt Kálvinnal. Akkor is éppen menekült. Kerülő úton, Genfen keresztül Strasbourg felé tartott, amikor a *Medvéhez* címzett genfi fogadóban valaki felismerte, és szólt a prédikátornak, Guillaume Farel mesternek. Ő és segítője, Pierre Viret már régen ismeretségben voltak Kálvinnal. Az 1536-os találkozás nyomán pedig úgy összebarátkoztak, hogy ismerőseik háromlábú székek neveztek kis csoportjukat. 1536 nyarán éppen zűrzavar uralkodott Genfben. A tanács csak májusban döntött, a jegyzőkönyv szavaival szólva úgy, hogy „az evangélium szerint akar élni”, a következményeket tekintve viszont még mindenki eléggé bizonytalan volt. Farel, aki igen nagyra becsülte Kálvint, könyörgött a reformátor maradásáért. Aztán erősebb eszközök is folyamadott. Ahogyan Kálvin leírta: „mikor meghallotta, hogy nem akarok semmi kötöttséget vállalni, hanem visszavonultam és szabadon akarom folytatni tanulmányaimat, és

látta, hogy könyörgéssel semmire nem megy, átokra fakadt, mondván, hogy Isten átka lesz tanulmányaimon és az általam áhított nyugalmon, ha ily nagy szükségben húzódozom és megtagadom a segítséget és támogatást”. Az átok fenyegetése hatott. Kálvin maradt. Hivatalosan eleinte nem volt nagy szerepe. A járandóságát kiutaló városi tisztviselő még a nevét sem jegyezte meg, így írta fel a listára: „az a francia”. A háttérben viszont Kálvin sokat tevékenykedett. Néhány hónap alatt összeállította az élet új rendjét meghatározó szabályzatot. *Articles*-ként emlegették, és Farel mester vezetésével mások terjesztették a tanács elé. De mindenki, vagyis a beavatottabbak, tudták a valódi szerző kilétét. Kálvin prédikátorrá választása ezzel is kapcsolatban állt.

Az új szabályzat azonban nyugalom helyett először ellentéteket szült. A tanács elfogadta ugyan, de a polgárok közül nem mindenki kívánta alávetni magát. Különösen amiatt éleződött ki a hangulat, hogy Kálvin kátét is fogalmazott, aminek végén hitvallást közölt, és minden genfi lakostól a hitvallásra teendő esküt követelt. Sokan ezt megtagadták. Nézeteltérések voltak az úrvacsoraosztás körül is. Majd egy elképesztő fordulat következett. Genf város tanácsa – az *Articles*-ban neki jutott egyházszervezői hatalommal élve – kitiltotta a városból az új világi és egyházi rend képviselőit, Kálvint és Farel. Farel Neauchatelbe, Kálvin előbb Baselbe, majd Strasbourgba ment. Ott tanított Johannes Sturm híres iskolájában, és az oda menekült protestánsok gyülekezetében prédikált. Strasbourgból hívták meg Kálvint több teológiai tárgyalásra is. Az egyiken, Frankfurtban, megismerkedett Melanchtonnal, és őszinte barátság alakult ki kettejük között.

Genfben közben változott a helyzet. Sadoletus, a régi egyház püspöke, megkísérelte visszatéríteni az ottaniakat. Ezzel – a veszély érzetét felkeltve –

megerősítette közöttük a reformáció híveit, akik visszahívták Kálvint. Ő felteteleket támasztott, majd 1541. szeptember 13-án, egy keddi napon, minden feltűnés nélkül visszatért Genfbe. A következő vasárnap felment a Szent Péter templom szószerkére, ahol mindig is prédikált. Ott folytatta az igemagyarázatot, ahol kiutasításakor kénytelen volt abbahagyni.

A külső nyugalom ekkor, 1541 őszén köszöntött Kálvinra. Nem sokkal korábban, az előző évben nősült meg, úgyhogy feleségével, Idelette de Burel és az asszony előző házasságából született gyermekekkel tért vissza Genfbe. Itt a Szent Péter templomhoz közeli házban kapott tágas lakást. A tanács korábban ellenséges magatartása most megváltozott; nagy gondoskodással vették őt körül. Még dúsan szörmészett köpenyt is kapott az uraktól. Több barátja költözött utána a városba, akik a segítői lettek. Kirándulgattak a környékre, egymás lakásában tettek látogatást.

Idelette, a feleség, jól beleilleszkedett Kálvin társaságába. Úgy tűnik, szereték egymást, mert Kálvin több ajánlkozó közül választotta ki a feleségét, aki egy szektás prédikátor özvegye volt. Minthogy a reformátor szinte irtózott a hitben vele nem egyezőtől, nyilván azért tette túl magát Idelette korábbi felfogásán, mert vonzódott az asszonyhoz. Békében és nyugalomban éltek együtt. Csak az volt a baj, hogy mindketten sokat betegeskedtek. Kálvint gyötrő fejfájások kínozták; hogy ennek elejét vegye, gyakran nem evett. Kellemetlen tünetektől kísért vesebajban szenvedett, nehezen mozgott, nem tudott aludni. Az asszony betegségének természetét nem ismerjük, de Kálvin gyakran számolt be gyengélkedéséről a barátainak. Két halva született gyermek után egy kisfiuk néhány napig élt 1542 nyarán.

A nyugalmas, de szomorú házasság még hét esztendőn át tartott. 1549-ben Idelette meghalt. Kálvint a veszteség

mélyen megrázta. „Egész erőmmel kell küzdenem, hogy ez a csapás ne törjön egészen össze”, számolt be fájdalmaról az egyik jó barátának. Az „Isten adta, Isten elvette” közhely, amit pedig a kortársai gyakran alkalmaztak, Kálvin írásaiban nem jelent meg.

Kálvin érzelmeiről – a hitbeli elszántságon kívül – nagyon kevés adat maradt. „Félénk és szemérmes”, „báttortalan, könyvekbe temetkező” embernek tartotta magát. Még élete végén is így nyilatkozott, amikor pedig az új felekezet eszmei alapjait már lerakta és az egyházszervezés műve is készen állt. Az elméleti munkát könnyedén végezte. Szinte állandóan dolgozott; munkáit és levelezését 59 hatalmas fólió kötetben adták ki.

Az egyházszervezés viszont nehezebbre esett. „Mindig szenvedtem fogyatékoságaim miatt” – vallotta be. Nem tudott az emberekhez könnyedén közeledni. Ingerlékeny volt, a barát, de Bèze szerint heves és a kelleténél türelmetlenebb. Mégis nagy hatással volt a környezetére. Genfben az 1550-es évektől kezdve nagyjából az történt, amit Kálvin akart, s ő a városnak igen szigorú rendet szabott. Meghatározta a hatóság kötelességeit: „...legyenek a vallás védelmezői, nem olyan értelemben, hogy a hitre kényszerítik a vonakodókat, hanem hogy ki ne űzzék területükről Krisztust, akinek a kegyelméből uralkodnak”. Ha azonban köteleseiket nem teljesítik, vagy egyenesen hatalmaskodnak, a nép választott képviselői jogosultak arra, hogy ellenálljanak. Kálvin társadalmi tanításában az ellenállás joga nagy hangsúlyt kapott.

A gyülekezeten belül a „vének”, vagy görög nevük szerint presbiterek képviselték a hívek akaratát. Kálvin idejében Genfben a tanács rendelte ki őket, és Kálvin szerint az volt a feladatuk, hogy „ha valamiféle dorgálásra való, súlyos vétkeket észlelnek, közöljék a lelkipásztorral, aki aztán, bárki legyen is a bűnös, megintse és testvéri szavakkal buzdítsa a megjavulásra”.

Az egyházfegyelem fenntartása aztán mindig is a presbiterek lényeges feladata maradt. Hivatalukat viszont – később és a református gyülekezetekben rendszerint – választással kapták. Párizs egyik gyülekezete már 1555-ben választott presbitereket, Magyarországon viszont nagyon sokáig az egyes helységek magisztrátusai működtek presbitériumként.

A hívek kötelessége az istenes élet és az egyház által hirdetett tanok követése volt. Az első időben, Kálvin korában még nagyon nehéz feladat, mert mindenki a római katolikus egyház tagjaként nőtt fel. A reformátor által fogalmazott rendelkezés világosan tükrözte a helyzetet: „Minthogy a pápaság zűrzavara idején sokakat nem tanítottak gyermekkorukban, ugyannyira, hogy férfiakká és nőkké felnőtten sem tudják, mi a kereszténység, elhatároztuk, hogy évente történjék meg a házak meglátogatása, kikérdezendő mindenkit a maga hitéről, avégre, hogy senki ne vegyen úrvacsorát megváltása fundamentumának ismerete nélkül.” Így lehetett az új hit híveit a szerveződés legelején felismerni. A kikérdezés gyakorlata azonban sok református gyülekezetben – így például Skandinávia egyházszervezeteinél általában – egészen ennek a századnak az elejéig maradt.

A hívek bibliamagyarázatának joga, vagyis az egyetemes papság lutheri eszméje Kálvin tanításaiban soha nem szerepelt. Sőt kezdettől óvott még „a saját ölünkéből kibújtak” tévedéseivel szemben is. Világosan leírta, hogy „az Írást” nem lehet „mint a taknyot... csavargatva magyarázni”. A hívek a templomban a lelkészek szájából hallgassák alázatosan az Úr tanítását, rendelkezett.

Kálvin szerint a lelkipásztorok tesztelik meg az egyházat a világ előtt. Őket kell hallgatni, mert aki nem teszi, az Jézus Krisztust veti meg és elválasztja magát a hívők gyülekezetétől. A *genfi kátéban* mindezt világosan leírta. Így azt is, miszerint a lelkészek hatalma odáig terjed, hogy kizárhatják az egyházból a „méltatlanokat”, akik szégyent hoznak Istenre és megbotránkoztatják a híveket. A későbbi kálvinista hitvallásokban és rendtartásokban mindig ugyanez áll.

Kálvin tudta, hogy előírásait nehéz megtartani. Élete végén ezt az érzést papírra is vetette. Méltatlan szolgának tekintette magát: „Nyomorult teremtmény vagyok” – írta le. „Sok gyarlóságomat kellett hordoznotok” – vallotta be. Alázatos hangulatban, nagy csendben hagyta el örökre híveit. Utolsó kívánsága az volt, hogy jeltelen sírba temessék el.

DÁVID FERENC

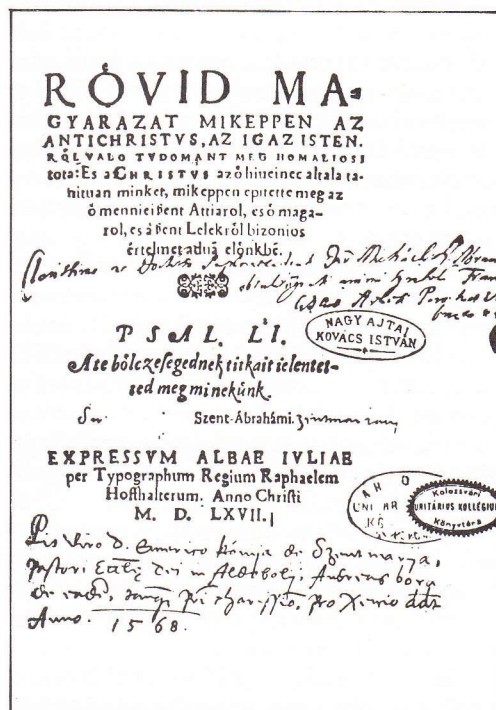
1520?–1579

A reformációt hosszú, Krisztus földi királyságához vezető folyamatnak látta. A nagy művet Isten akaratából Luther Márton csak elkezdte, írta Dávid Ferenc legnagyobb hatású munkájában, a *Rövid magyarázatban*. Az Úr „nem a derék fundamentumot, hanem csak a hitnek gyümölcsét akará őáltala megtisztítani”, vagyis a munka folytatása, a Sátán birodalmának lerombolása az utána következőkre maradt. Egy másik helyen szép hasonlattal magyarázta meg Isten eljárásának okát: „Ha szemeink előtt a nagy sötétség után az evangélium teljes fénye egyszerre fölgyúlt volna, a tömérdek világosság talán látásunktól fosztott volna meg.”

Dávid Ferenc a *Rövid magyarázatban* a Luther után következők között Melanchtont, Zwinglit, Kálvint, a „helvéciabeliek”-et említette, valamint utalt a reformáció és a csehek, azaz Husz tanításainak kapcsolatára. Az áttörést, az „Antikrisztus minden bálványinak” lerombolását és a tanításbeli „zűrzavar” feloldását a „mostani időben” várta. Dávid Ferenc a korabeli hiedelmeknek megfelelően 1570-re tette Babilon leomlását, vagyis a sátáni uralom végét. A számmisztikával azonban saját művére mutatott, mint a reformáció beteljesítőjére. 1517-hez, a kezdeti időponthoz ötvenet kell hozzáadni, állította, és ez „teszen 1567 esztendő, ki-ben mostan vagyunk. Mindezeknek penig az végében hét szám vagyon, mely mindenkor szent volt.” Nyíltan nem mondta ki, de az összefüggés vilá-

gos: 1567-ben jelent meg a *Rövid magyarázat*. A teljes cím szerint Krisztus tanítása „az ő mennyei szent Atyjáról és ő magáról és a szent Lélekről”. Márpedig a „fundamentum”, vagyis az alap Krisztus és tanításainak tiszta megismerése. Ez vezet ki a „zűrzavarból”.

A reformáció kiteljesítése céljából megírt munkában Dávid Ferenc azt fejtette ki, hogy Krisztus az Atya fia, akit

DÁVID FERENC VITAIRATÁNAK CÍMLAPJA

az Atya a maga istenségének részesévé tett, de nem öröktől fogva létező Isten. Ma már rendkívül elvontnak tűnő, az ember mindennapi gondolataitól távoli ez a tanítás, a kortársakat azonban igen élénken foglalkoztatta. Sok feljegyzés szól arról, hogy az emberek mindenütt vitatkoztak róla. Egy Erdélyt látogató jezsuita szerint még gyermekek is hangoztatták az utcán, asszonyok verekedtek miatta a piacon, és az egyháziak nyilvános vitáit óriási érdeklődés kísérte. A viták jegyzőkönyveit kiadták, de készültek róluk szatirikus színjátékok is.

Dávid Ferenc tanítását antitrinitáriusnak, a Szentháromság létét tagadóknak nevezték. Valóban szemben állt azzal a régi keresztény felfogással, amit valamilyen formában minden felekezet vallott, miszerint az egy Istent három egyenlő rangú személy, az Atya, a Fiú és a Szentlélek alkotja. Maga Dávid Ferenc nem sokkal később túllépett az 1567-ben összefoglalt tanításon, az antitrinitáriusnak – vagy később unitáriusnak – nevezett felekezet azonban megmaradt mellette. Világi értelemben ma is őt tekintik az unitárius egyház egyik alapítójának. Világi értelemben, mert minden keresztény felekezet szerint Krisztus az egyház alapítója.

Dávidot az antitrinitárius tanításokhoz hosszú szellemi odisszea sodorta. A római katolicizmustól indult, majd volt lutheránus és az akkor szakramentáriusnak nevezett református felekezethez is tartozott. Jómódú erdélyi szász kézművescsaládban született. Kolozsváron éltek, az ország egyik szellemi és gazdasági központjában. A születés pontos dátumát nem ismerjük, de kétségtelenül még a mohácsi tragédia előtti időre esett. Az erdélyi fejedelemség nagyjából Dávid Ferenc élete alatt alakult ki.

Dávidot eredetileg Hertelnek hívták, ezen a néven azonban soha nem publikált. Szokatlan módon latin nevének magyarosított változatát használta;

vagyis Franciscus Davidis volt latinul, és a második tag apja keresztnévre utalt. Magyarul viszont ez lett a vezetéknev. Kortárs ellenfelei Varga-ként emlegették, apja azonban minden valószínűség szerint tímár volt, mint ahogyan Dávid Ferenc két fivére is felnőttként a kolozsvári tímár céhbe tartozott. Nem tudjuk, Hertel mennyire volt tehető Ferenc fia születésekor, a század közepén azonban az óvárosban tekintélyes házat, a városon kívül pedig, valószínűleg a Hidelvén, nagy majort birtokolt. Ő valamikor 1564 előtt halt meg, Dávid Ferenc anyja viszont még 1570-ben is élt.

Dávid saját családjáról sem tudunk sokkal többet. Ha valóban 1520 körül született, ahogyan feltételezik, eléggé későn nősülhetett meg. Egyik fia ugyanis 1573-ban még nem járt egyetemre, a másik 1586-ban kezdte meg egyetemi tanulmányait, egyik leánya pedig nem sokkal 1578 előtt ment férjhez. Vagyis a gyermekek 1560 körül, illetve az 1560-as években születhettek. Anyjuk, akinek a nevét nem tudjuk, lengyel asszony volt, és nem sokáig nevelhette a gyermekeit, mert 1572 előtt meghalt. Abban az évben vette el Dávid Ferenc második feleségét, a kolozsvári szász patríciuscsaládból származó München vagy Barát Katát. Vele négy évig élt együtt; 1576-ban a házaspár elvált.

Ez a tény elképesztő. A 16. század egyházi emberei közül Magyarországon senki más nem vált el. Mert a reformációból kialakult felekezetek megengedték ugyan a házasság felbontását, de nagyon szigorúan szabályozták a feltételeket. Lelkészek családjában olyan dolog, amire hivatkozva a válást kimondták, jószerével nem is történhetett meg. Szinte elképzelhetetlen, hogy milyen okokkal tudta az akkor már rendkívül tekintélyes Dávid Ferenc vagy a felesége a válási szándékot indokolni. A leggyakrabban hangoztatott ok, a házastárs ismeretlen helyre távozása, nyilván nem állt fenn, mert

Dávid Ferenc hollétéről természetesen mindenki tudott, az elvált feleség pedig újból férjhez ment, és a Hertel családtól nem messze lakott.

Ha a váláson kívül semmit nem tudnánk Dávid Ferencről, akkor is egyértelmű volna, hogy minden konvenciótól mentes ember volt. Az viszont bizonytalan hogy születési adottságok, vagy szokatlan hatások tették-e ilyenre. Jellemének formálódó időszakáról ugyanis igen kevés adat maradt. Első iskoláit valószínűleg szülővárosában végezte, ahol több jó nevű tanintézet is volt. Azt feltételezik, hogy ezután a gyulafehérvári káptalan iskolájába, vagy esetleg a brassói városi iskolába járt. A gyulafehérvári káptalannal valamilyen formában bizonyosan kapcsolatba került; talán már fiatalon egyházi szolgálatba lépett. Dávid Ferenc a reformáció tanításaival akár szülővárosában, akár Gyulafehérvárott megismerkedhetett. Kolozsváron még a nagy hatású, de a római egyházban megmaradt pap, Wolphard Adorján is rokonszenvezett velük. Ő 1544 előtt tíz éven át tevékenykedett ott, tisztségében Heltai Gáspár követte, aki Wittenbergből tért haza. Heltai később Dávid sógora lett, úgyhogy talán közvetlenül is hathatott rá. De éppen így feltételezhető a reformáció irányába mutató hatás a gyulafehérvári káptalanban, ahonnan több hazai reformátor került ki.

A római katolicizmustól a protestantizmushoz tett fordulat időpontját Dávid Ferencnél nem ismerjük. 1545 októberében mindenesetre beiratkozott a wittenbergi egyetemre. Akkor már kétség sem férhetett ahhoz, hogy a lutheri irányzathoz csatlakozott. Aztán egy időre, 1546 végén, vagy a következő esztendő elején, átment az Odera melletti Frankfurtba, majd 1548 januárjában visszatért Wittenbergbe. Tehát minden valószínűség szerint hallotta Luther 1545. november 17-én tartott utolsó előadását, és bizonyosan hallgatta Melanchtont, aki akkortájt, az 1540-es évek köze-

pén népszerűsége csúcsán volt. Úgy látszik azonban, az első reformátorok nem keltettek Dávidban különös csodálatot, mert munkáiban sokszor szólt ugyan róluk, de személyes ismeretsé-
güket nem említette.

Miután 1551-ben hazatért, több helyen is volt iskolamester, illetve prédikátor, így Besztercén és Szebenben. Kolozsvárra már 1552-ben hívták, de csak négy évvel később foglalta el ott az elsőpapi állást. Akkor már működött Heltai és Hoffgreff György közös nyomdája, ami később Heltai vezetése alatt az ország legfontosabb könyvkiadó műhelyévé vált; 1556-ra húsznál több művet adott ki. Egy időben mint ha csak Dávid Ferenc házikiadója lett volna; Dávid másutt csupán egy munkáját jelentette meg. Heltai Gáspár – esetenként rövidebb vagy hosszabb habozás után – Dáviddal tartott felekezetről felekezetre. Lutheránusként indultak, de az 1560-as évek végére az unitárizmus egyik szellemi központját alakították ki.

Itt, Kolozsváron unitárius kollégium is működött, melynek akarva-akaratlanul még Izabella királyné vetette meg az alapjait. Az országgyűlés szólította fel arra, hogy létesítsen magasabb szintű iskolákat különböző városokban, így Kolozsváron is. A domonkosok elhagyott kolostorába tették át a városi iskolát, és ott kezdett akadémiai szinten működni. 1569 végén, vagy 1570 elején aztán János Zsigmond – azaz a céllal, hogy a tanintézetet egyetemmé alakítsa – meghívta ide a kor egyik legjelentősebb matematikusát, a filozófus Ramust. Ő azonban „a tiszta vallás iránti szeretetből”, ahogyan de Bèze tudósított az esetről, nem jött. Vagyis még a távoli Franciaországba is eljutott a híre Ramushoz, hogy Kolozsvárra, a más protestáns felekezetek által eretneknek tekintett unitáriusok közé hívják. Akkor már egész Európából gyűltek Erdélybe a szabadgondolkodók és a radikális reformátorok. A fejedelemiség és a szomszédos Lengyelor-

szág egyes területei a tolerancia nyugalmát nyújtották azoknak, akiket mindenütt máshol üldöztek.

Dávid Ferenc lényegesen hozzájárult e hangulat kialakulásához, mert szellemi vezére lett a vallásbeli változtatásoknak. Nem mintha személy szerint nagyon türelmes lett volna. Az egyik vallásvitával kapcsolatban idézte ugyan azt a bibliai szöveget, ami szerint „...ne báncsátok őket. Ha emberek től vagy on ez a tanács és ügyeközet, elbomol. Ha pedig Istentől vagy on, nem bonthattjátok el”, de minden helyzetben szigorúan és következetesen őrködött az általa éppen képviselt tanítások tisztaságán. A hazatérése utáni évben az erdélyi magyar lutheránusok püspöke lett, és első fontosabb ténykedése az volt, hogy heves támadást intézett az Erdélyben élő Francesco Stancaro itáliai orvos és teológus antitrinitárius nézetei ellen. Krisztusnak az ember és az Atya közötti közbenjáró szerepe fellett volt közöttük vita. Dávid akkor a lutheri nézeteket képviselte éppen úgy, ahogyan két évvel később ilyen alapon a szakramentáriusok és első jelentősebb magyarországi képviselőjük, Kálmáncsehi Sánta Márton ellen lépett fel teológiai vitában és az úrvacsoráról írt könyvvvel. Még két évig maradt a lutheránizmus harcos képviselője, viták vezére és hitvallások megfogalmazója. Aztán – a külvilág számára valószínűleg váratlanul – a szakramentáriusok mellé állt. 1559-ben ő fogalmazta meg és adta ki „a kolozsvári egyház lelkészeinek és a többi, az erdélyi egyházakban helyesen tanítóknak” egy váradi tanácskozáson tett református szellemű ünnepélyes nyilatkozatát. Ez is a protestánsokat oly hevesen megosztó ügyről, az úrvacsoráról szólt. Alig választották azonban meg – 1564 áprilisában, az enyedi zsinaton – a reformátusok püspökének, amikor 1567-ben antitrinitárius műveit publikálni kezdte.

A fordulat okát szintén nem ismerjük. De nem tudunk semmi személye-

set az előzőekről sem. Ennél a változtatásnál mindenestre az volt a helyzet, hogy akkor már Erdély előkelői közül sokan rokonszenveztek az antitrinitárius tanításokkal. Az irányzat itt élő képviselői rendszerint előkelőségek udvaraiban tevékenykedtek. A legismertebb, Giorgio Blandrata, az itáliai orvos, még 1544-ben Izabella királynéhez jött, miután előzőleg a lengyel királyi udvarban volt. Majd tíz évi távollét után János Zsigmond tanácsosa és orvosa lett. Francesco Stancaro Petrovics Péternél lett orvos 1547-ben, aztán több megszakítással sok helyen megfordult Erdélyben. Johannes Sommer tanárként tevékenykedett ugyan Erdély különböző városaiban, de mindenki tudta, hogy mind a hatalmas Bekes Gáspárral, mind magával János Zsigmonddal közeli kapcsolatban van.

Az unitáriusokkal Erdélyben rokonszenvező hangulatot jól érzékelteti az a tény, hogy bár ügyükről az országgyűlés 1568-ban tárgyalt, nem született

JÁNOS ZSIGMOND,
AKI DÁVID MELLÉ ÁLLT

BÁTHORY ISTVÁN

elmarasztaló döntés. Éppen ellenkezőleg. Ezt mondták ki: „midőn helyökön az prédikátorok az evangéliumot prédikálják, hirdessék, kiki az ő értelme szerint, és az község ha venni akarja, jó, ha nem penig, senki kényszerítéssel ne kényszerítse az ő lelke azon meg nem nyugodván... mert az hit Istennek aján-déka, ez hallásból lészön, mely hallás Istennek igéje által vagyon”.

A következő évben pedig János Zsigmond is látványos módon csatlakozott hozzájuk. Nagy hitvitát rendezett Váradon, ahová a vonakodva megjelenő református prédikátorokat a váradi kapitány rendelte ki. A fiatal uralkodó korábbi szellemi mentorát, Melius Juhász Pétert személyesen is megalázva állt Dávid Ferenc mellé. A dolog mögött minden valószínűség szerint nemcsak hitbeli meggyőződés, de politikai megfontolás is lehetett. Dávid Ferenc szempontjából azonban az volt a lé-

nyeges, hogy fényes diadalt aratott. És fölénye tartósan látszott. 1571-ben az új erdélyi uralkodó, a római katolikus Báthory István ajánlásával Dávid lett az antitrinitáriusok püspöke.

Más alighanem megmaradt volna ezen a ponton. Miután az új tanításokat összefoglalta, széles körben elfogadtatta, és a rájuk alapozó felekezet első elöljárója lett, Dávid Ferencnek nem volt már más, amit elérhetett volna. Ekkor azonban kiderült, hogy bármi is volt előzőleg a látszat, nem személyes ambíció vagy érvényesülési vágy hajtja. Mert 1567-ben még úgy érezte, a *Rövid összefoglalással* és más akkori munkáival kiteljesítette a reformációt, azután továbbgondolkozott.

Krisztus mibenlétén töprengve új eredményre jutott. Röviden: elvetette a Fiú imádandó voltát. És itt átláthatatlanul bonyolult, illetve sötét tények következnek. Bonyolult Dávid Ferenc élete végén kialakított teológiája. Dáviddal kapcsolatba került, sőt egy ideig nála is lakott a szombatosnak nevezett teológia legfőbb képviselője, a sokhelyütt üldözött Matthias Vehe Glirius. Nem lehet bizonyosan tudni, átvette-e tőle Dávid Ferenc a szombatos tanítások lényegét, miszerint Krisztus kereszthalála hiábavaló volt. A sötét oldal pedig az, hogy az antitrinitárizmus képviselői elfordultak tőle. Állítólag az újabb tanítások miatt politikai üldözéstől tartottak a lengyel királlyá lett Báthory István uralkodása alatt. Lehet, hogy valóban úgy volt; az udvari körökhöz közel álló Blandrata megtudhatott valamit. De ugyan mire készülhetett akár maga az uralkodó, akár a fivére, Báthory Kristóf, akit vajdának hagyott Erdélyben? Katolikus létükre 1581-ig még azt is tűrték, hogy az 1566 óta érvényes országgyűlési végzés a katolikus egyháziakat kitiltsa Erdélyből.

Blandrata mindenesetre előbb figyelmeztette Dávidot, hogy újításai törvényellenesek. Aztán a lengyelországi hittestvérekhez fordult vélemény-

nyért, nem eretnekek-e a püspök nézetei. Végül meghívta Fausto Sozzinit, aki Dávid Ferenc házában lakva vitakozott a házigazdával. Dávid azonban Blandratáék minden tiltakozása ellenére még egy zsinatot tartott 1579 februárjában Tordán. A lelkészek gyűlése őt támogatta, és kapott Erdély előkelőitől is segítséget. Sikerült elérniük, hogy az újítások ügyében áprilisra tervezett gyűlést júniusra halasszák. A lengyelek válasza egyébként még akkor sem érkezett meg. Utólag, bár eretneknek nyilvánították Dávid Ferencet, sokat hangoztatták, hogy a püspök perében nem volt szerepük. Védekezniük kellett, mert a Blandrata vezényletével végbement események általános felháborodást keltettek.

1579. június 1-jén, Gyulafehérvárott ült össze az az országgyűlés, amely előtt a végzetes hitvitának le kellett folynia. Dávid Ferenc beteg volt, szánszalmasan lesóványodott. Nem tudott állni, úgyhogy Báthory Kristóf székét

adott neki. Az újítás vádját Blandrata képviselte, Dávid védekezett. Nem tudott hangosan beszélni; vejének, Trauzner Lukácsnak súgta a válaszokat. Délben már lehetetlen volt a tárgyalást folytatni. Másnap négy ember támogatta a vádlottat. Elesett volt, nyomorult, de kitartott a nézetei mellett. Végül kivezették, és Blandrata, valamint a többi unitárius pap Dávid távollétében nyilatkozott tételei ellen. Csak egy valaki, a nagybányai lelkész szólt mellette.

A törvény értelmében a többségnek volt igaza. Dávid valóban korábban el nem fogadott tételeket állított fel és védelmezett. A gondolkodás szabadsága azonban súlyos csapást szenvedett, amikor kimondták: „őfelsége tégedet érdemed szerint, mások példájára megbüntet, hogy efféle eszelős újításoktól elirtózzanak”. Dávid Ferencet a dévai várba hurcolták, ahol 1579. november 15-én meghalt.

LOYOLAI SZENT IGNÁC

1491–1556

1534. augusztus 15-én hetedmagával tett fogadalmat arra, hogy tökéletes engedelmisségben az egyház ügyének szenteli magát. Amikor meghalt, körülbelül ezer társa élt a világ minden részén, Dél-Amerikától Kínáig. A tagok akkor már régen a Jézus Társaság nevet viselték, amivel arra utaltak, hogy vezetőjüknek magát Krisztust tekintik. Volt aztán egy másik elnevezésük is; alighanem 1544 óta gúnyolták őket „jezsuitá”-nak. Rómában olyan embereket szoktak már az előző század óta így nevezni, akik feleslegesen fűzik a beszédjükbe Jézus nevét. Loyola társai eleinte tiltakoztak, aztán maguk is használni kezdték ezt a meghatározást. A világ tulajdonképpen ma is így emlegeti őket, jóllehet maga Ignác atya soha nem vette magára vagy társaira a jezsuita nevet.

Sok minden alakult azonban másként a jezsuiták körül, mint ahogyan a Társaság alapítója eltervezte. Ő például a legszigorúbban ellenezte az erőszakot, társai mégis eszközei lettek az újonnan felfedezett földrészek erőszakos meghódításának. Később pedig az erőszakos ellenreformációnak a jezsuiták lettek a vezéralakjai. Magyarországon is jezsuita páterek jártak a császári katonasággal protestáns templomokat foglalni. A katolikus egyháznak nagyon sokat kellett azért dolgoznia, hogy azt a széles körben ellenszenvet keltő időszakot ellefejtse. A 18. század vége felé még a rend feloszlata is célszerűnek látszott, és a Jézus Társaság csak a következő

század elején támadt fel újra hivatalosan.

Sok protestáns kortárs, de későbbi történészek is azt gondolták, hogy a Jézus Társaságot a római katolikus egyház kifejezetten a reformáció elleni harcra alapította. Az időbeli egybeesés mindenesetre feltűnő. A valóság tényei szerint azonban a Társaság létrejötténél a hivatalos egyháznak nem volt szerepe, amikor pedig megerősödött, a protestantizmus elleni fellépést igen fontosnak tekintette ugyan, de az egész, az európaiak előtt akkor éppen kitáguló világban működött.

A világmíssió és a protestantizmus elleni fellépés összefüggését jól érzékelteti Loyola rendelete 1553-ból. Ezt írja: „...úgy ítéljük, hogy Társaságunknak, gyenge erejéhez mérten, különösképpen is segítségére kell sietnie Németországnak, Angliának és az északi országoknak, amelyeket megfertőzött az eretnecség”. Ajánljon fel tehát minden papi illetőségű testvér havi egy szentmisét, a többiek pedig imádkozzanak a nevezett területek „lelki szükségleteiért”. Ez alól egyetlen rendtartomány, „még a legtávolabbi indiai se legyen felmentve”. Vagyis, mivel a jezsuiták igen nagy fegyelemben éltek és az utasítást nyilván teljesítették, Indiában is miséztek, imádkoztak az Európát „fertőző” reformáció ellen. Az érintettek többsége valószínűleg nem is hallott arról a távoli földrésről.

A Társaságnak a hivatalos egyháztól messze álló kezdetei pedig világosan

LOYOLAI SZENT IGNÁC
ÉS ELSŐ KÖVETŐI PÁRIZSBAN

kiderülnek abból, hogy Loyola és társai az első engedelmességi fogadalmat még Párizsban, ott is a diákok, örömlányok és csavargók negyedében, a Montmartre-on tették le. Amikor Ró-

mába mentek, hogy szolgálataikat a pápának felajánlják, csak a városon kívüli szőlőkben tudtak egy vincellérházat kibérelni. III. Pál egyébként – az egyik bíboros tanácsára – előbb el sem akarta fogadni a Társaság szabályzatát. Csupán azután tette meg, hogy négyezer misét ajánlottak fel az elfogadásáért. A sok misére végül nem lett

III. PÁL PÁPA
BRONZ MELLSZOBRA

szükség, III. Pál 1540. szeptember 27-én a *Regimini Militantis Ecclesiae* kezdetű bullával jóváhagyta a Jézus Társaság megalapítását.

Az alapító, Ignatius de Loyola, ahogyan akkor már a hivatalos iratok emlegették, eredetileg apai és anyai ágon is baszk előkelőségektől származott. Tizenharmadik, legkisebb gyermeke volt Don Beltrán Yañez de Oñez y Loyolának és Donna Marina Saenz de Licon y Baldának. Loyola kastélyában született, Iñigónak keresztelték, és egy baszk parasztasszonyhoz adták ki dajkaságba. Eredetileg tehát baszkul kezdett beszélni, spanyolul csak később tanították meg, akkor, amikor a tonzúrát is ráadták, hogy a család valamelyik egyházi javadalmát elfoglalhassa. A kétnyelvűség és a paraszti élet ismerete később jól érzékelhető volt Loyola stílusán. Egyházi pályája viszont először megszakadt anélkül, hogy igazán elkezdődött volna.

Harmincéves koráig a spanyol hidalgók Európa-szerte közmondásosan hősies és nagyon világias életét élte. Olyan volt, mint az akkori besztszellek, a lovagregények főszereplői. Erről egyébként maga Loyola is beszélt. Egy feljegyzésgyűjteményben – amit önéletrajzaként tartanak számon – többször is utalt arra, hogy szenvedélyesen szerette a lovagregényeket; fiatalon azoknak a hőseivel volt tele a feje. A feljegyzések minden valószínűség szerint hitelesek. Ignác atya elbeszélései alapján készítette őket – egyes szám harmadik személyben – egyik bizalmasa, Luis González. A szent körüli tényekről mindenesetre e munka alapján szokás tájékozódni.

A feljegyzésekből és az ismerősök visszaemlékezéseiből derült ki, hogy fiatalon Don Iñigo, a későbbi Ignác atya, dicsőségre vágyott, szerette a kardforgatást, ügyesen mozgott a nők körül, jól verekedett. Szép haját, körmeit gondosan ápolta, divatosan öltözködött. Nem volt számára idegen a testi szerelem, és éteri érzéseket táplált

egy igen magas rangú hölgy iránt. Hű volt királyához; az udvari szórakozások során éppen úgy szolgált, mint a harcmezőn. Előbb egyik rokona, a királyi főkincstartó környezetében tehetett mindezt, majd a navarrai spanyol alkirály seregében lett tiszt.

A lovagi eszmények bűvölete Don Iñigót mélységes testi és lelki válságba sodorta. Úgy kezdődött az egész, mint egy regény: dicsőségvágytól hajtva rábeszélte a franciákkal szemben védekező Pamplona parancsnokát, hogy eredménytelen helyzetben védekezzen. Az erődítmény elesett, Don Iñigo súlyosan megsebesült, a győztes franciák pedig lovagiasan ápolták. Ezután következett a szörnyű valóság. A csontok rosszul forrtak össze. A hős azonban még mindig lovaghoz illően viselkedett. „Mivel már eltökélte, hogy tovább is a világot követi”, vallotta később, nem tudta elviselni a testi tökéletlenséget, és családja rémületére műtétet követelt, a lábát megnyújtó szerkezetbe helyeztette magát. Az embertelen szenvedéseket szó nélkül tűrte. Lábadozott, és a megszokott módon kívánta volna unalmát elterelni, amikor – váratlanul – újabb olvasmányok hatása alá került. Mivel nem volt kéznél lovagregény, Krisztus és a szentek életéről szóló könyveket adtak neki. Don Iñigo ezektől furcsán hullámzó idegállapotba került; hol a szenteken gondolkozott, és jókedvű volt, hol titkos szerelmén vagy más világi dolgon járt az esze, és elszomorodott. Utólag úgy mondta el, hogy akkor ismerte meg „a Sátán és az Isten szelleme között fennálló ellentétet”. Ezt a tapasztalatát később a lelkigondozásban hasznosította. Akkor és ott az újszerű olvasmányok nyomán támadt gondolatok megutáltatták vele korábbi életét. Elhatározta, hogy felgyógyulása után jeruzsálemi zarándoklatra indul.

A válság új életszakasz elindítója lett. Egyik éjjel Don Iñigónak látomása támadt. „A gyermek Jézust tartó boldogságos Szűz alakját” látta. Az

élménytől annyira megrendült, „hogy úgy látszott neki, mintha az összes képek, melyek mélyen be voltak nyomódva lelkébe, egyszerre eltűnnének onnan”. Ezzel az élménnyel kapcsolatban beszélt először a „lelke mélyén végbemenő változás”-ról. Aztán egy Manresa nevű – és éppen az ő ottani tartózkodása miatt híressé vált – faluban szerzett sok misztikus és reális tapasztalat mondatta vele azt, hogy „új élet”-et kezdett; „úgy látta, mintha más emberré lett volna és más értelmet kapott volna az előbbi helyett”.

Az új élet és az új értelem, vagyis gondolkodás – nagyon világiasan szólva – együtt járt Don Inigo eredetileg robusztus egészségének megropppanásával. A lába még nem gyógyult meg teljesen, amikor a zarándokútra elindult. Folyton megdagadt, kímélni kellett volna, de a zarándokot hajtotta a szent türelmetlenség. Nem kímélte magát egyébként sem. Mértéktelenül böjtölt, nem törődött a tisztasággal. Keveset aludt. Szaporodtak a betegségei. Sokszor került kórházba. Kegyes asszonyok ápolták és virrasztottak felette. Gyakori rosszulleteiben hasfájásra, fejfájásra panaszkodott. Utólag azt állapították meg, hogy epebaja volt. Ez alighanem öröklött lehetett, mert a lelki változás után Loyola a zsíros ételektől következetesen tartózkodott. Mindent összevetve: enyhén nyomorék, testi bajoktól gyötört ember élte a lélekben megújult életet. Mintha a test erőtlensége a lelket erősítette volna meg.

A változás gyökeres volt. Don Inigo mind fizikailag, mind szellemileg új környezetbe került. Először is szakított a családjával. Amikor a zarándokútra elindult, azt mondta nekik, a navarrai alkirály szolgálatába tér vissza. Egyik bátyját, aki el akarta kísélni, ügyesen lerázta. Aztán soha többet nem emlegette a családját. Ő, aki korábban büszke volt előkelőségére, koldusként járt a világban. Kéregetett, az utcán aludt, és ha volt is szobája, másokkal

kellett megosztania. Még a hön óhajtott jeruzsálemi utazás is majdnem elmaradt. Nem volt pénze, úgyhogy – miután Velencében a San Marco oszlopai alatt töltötte az éjszakát –, a dózse utalt ki neki ingyenes helyet a Negrona nevű városi hajón. Don Inigo megváltoztatta a külsejét is. Gazdag ruházatát egy koldusnak adta, és durván szőtt, szűrös szövethől készítettett bokáig érő köntöst, zarándokbotot, kulacsot, bocskort vásárolt. Gondozatlanul hagyta a haját és a körmeit. A gyerekek kicsúfolták, nevettek rajta. Csak akkor kezdett kicsit törődni magával, amikor látta, hogy külseje elriasztja azokat, akiknek lelkileg segíthetne.

Mert valami nagyon lényeges voltaképpen nem változott Don Inigo körül. Kereste a társaságot, és az emberek szívesen kerültek vele kapcsolatba. Nagyon vonzó egyéniség lehetett. Ő maga nem tulajdonított ennek jelentőséget, elbeszélésében vagy feljegyzéseiben soha nem szólt róla egyenesen. A részletekből azonban mindig kiderül, hogy élete minden szakaszában barátok, segítők, férfiak és nők vették körül. A lovagi évek alatt játszott, verekedett, szórakozott velük, új életében kölcsönösen törődtek egymással.

Miután családját elhagyta, Montseratban szívesen fogadta az ottani bencés közösség. A gyóntatóval különösen bizalmas viszonyba került. Manresában a domonkos rendiek kolostora adott neki szállást, és majdnem egy teljes éven át túrték sokszor túlzó és feltűnő áhítatosságával együtt. Loyola maga is érezte, hogy szokatlanul viselkedik. Gyóntatójától, barátaitól várta saját buzgósága kordában tartását. Az út elején úgy érezte, világi lovaghoz hasonlít. Ilyen minőségében helyezte fegyvereit Mária oltárára, és állt előtte egész éjszaka őrséget. Aztán – ez is az új élethez tartozott – Krisztus katonájának tekintette magát.

A jeruzsálemi tartózkodás megint új fordulatot hozott. Ott a szent helyeket őrző ferences rendház főnöke megri-

IGNÁC ÉS TÁRSAI FELSZENTELÉSE

adt a túlbuzgó zarándoktól. Kiközösítés terhe mellett felszólította a hazatérésre. Loyola pedig „Miután felismerte, hogy nem az az Isten akarata, hogy hosszabb ideig Jeruzsálemben marad-

jon, állandóan azon töprengett, hogy mit kell tennie. Végül arra a meggyőződésre jutott, hogy egy ideig tanulmányokat kell folytatnia, ha segíteni akar a lelkeknek.”

A későbbiek ismeretében úgy is lehetne fogalmazni: Jeruzsálemből visszatérve lépett a Jézus Társaság szerve-

zésének útjára. De ezt is éppen olyan szertelenül tette, mint addig mindent. Harminchárom éves korában beült a gyermekek mellé az iskolapadba latint tanulni. Tíz évig, meglett férfiként járt különböző egyetemekre Alcalában, Salamancában, végül Párizsban. És mindenütt összeütközésbe került az egyházi vagy a világi hatóságokkal. Az elején, még Barcelonában, ahol latint tanult, egyenesen megverték, mert megakadályozta, hogy egy női kolostorba az udvarlásra érkező fiatal emberek bemenjenek. Aztán rátámadt – kétszer is – Alcalában és Salamancában az egyház szigorú és rettegett intézménye, az inkvizíció. Vizsgálati fogságba vetették, mert már Barcelonában megkezdte a „lelkek segítségét”, és eretnekségben gyanúsnak találta-tott.

De a legnagyobb figyelmet a *Lelki gyakorlatok* című munkája és az ehhez kapcsolódó tevékenysége keltette. A könyvet még Manresában, saját tapasztalatai alapján kezdte írni. Négy hétre beosztott áhitatosságokhoz ad útmutatást oly módon, hogy egy vezető irányítja a lelkigyakorlatosnak a lelkiismeret-vizsgálatra, az elmélkedésre, a szemlélődésre, az imára és egyéb lelki műveletekre irányuló tevékenységét. Sokak szerint ez volt – és ma is ez – minden idők legnagyobb hatású katolikus könyve. Loyola kortársai pedig bizonyosan nem maradtak közönyösek vele szemben. A beavatottaknak lelki élményt ajándékozott, a kívülről borzongva vagy egyenesen megvetéssel hallottak róla és a lelkigyakorlatokról. Az inkvizíció – alapos vizsgálat után –, mint a katolikus egyház tanításával nem ellenkező eszmények hordozóját, jóváhagyta.

Az egyházi hatóságokkal való ellentét másik oka abból adódott, hogy Loyola társakat gyűjtött maga köré, akikkel – papi felszentelés nélkül – prédikált a társadalom elesettjei között. Utcákon, tereken gyűltek körük zsebmeteszők és utcalányok. Tevékeny-

ségük az eretnekekére emlékeztetett; sértette a hivatalos egyház előírásait vagy szokásait. Az inkvizíció végül felmentette őket, azzal a feltétellel, hogy gyanút keltő csuhájuktól megválnak és a lelkigondozást abbahagyják. Ezután következett Párizs, a menekülés az inkvizíció elől. Loyola ott is folytatta a tanulmányait, lelkigondozói tevékenységét pedig széles körre terjesztette ki.

Párizsban szilárdult meg igazán a Jézus Társaság magva. Nagyon leegyszerűsítve az ügyet azért, mert Ignác atya nem szeretett egyedül lenni. Azt, hogy mások vonzódnak hozzá, nem tartotta számon, de a társak utáni vágyról többször is beszélt. A manresai tartózkodásról szóló visszaemlékezést így zárta le: „Már ebben az időben nagyon erősen vágyódott, hogy lelki dolgokról társaloghasson, és néhány olyan személyt találjon, akik erre képesek volnának.” Mivel a fogalom hétköznapi értelmé szerint nagyon sok emberrel „társalgott” Manresában, nyilván valamilyen különleges kapcsolat lebegett a szeme előtt. Valami, amit az egyszerű ismeretségtől vagy a barátságtól nem kapott meg. Talán valami olyan, mint a lovagi társulások keresztényiesített változata, az egyházszolgálatába szegődött lovagság.

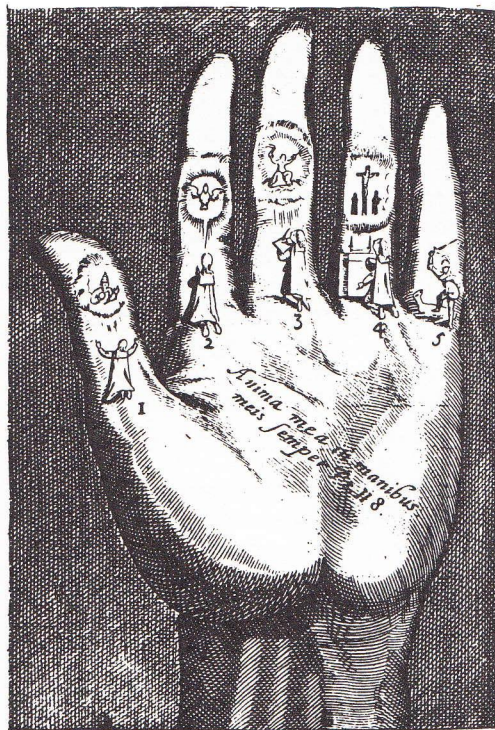
Ilyesmí lett a Jézus Társaság, ami végül is harmadik kísérletre szerveződött meg. Az első csoportok nyom nélkül eloszlottak. Igen kiváló emberek-ből jött létre a végső mag. Francisco de Xavier, Pierre Favre, Simon Rodrigues, Diego Laynez, Alfonso Salmerón és Nicolás Bobadilla esküdött meg Ignácus de Loyolával együtt arra, hogy – Laynez szavai szerint – „teljesen szakítanak a világgal, és a szegénység és a kereszt útjára lépnek”. Az első közülük Xavéri Szent Ferencként vonult be az egyháztörténetbe. Laynez a római katolikus egyház megújítására összehívott tridenti zsinaton szerepelt igen nagy tehetséggel, és Ignác atya utódja lett a Társaság vezetésében. Pierre Favre, a fáradhatatlan, vezette a jezsuiták

közé a későbbi Canisius Szent Pétert. Először ők is Jeruzsálembé akartak zarándokolni. Majd, miután a háborús viszonyok miatt nem mehettek, sok nehézség árán és misztikus élmények közepette jutottak el Rómába, hogy a pápának, hitük szerint Krisztus földi helytartójának, felajánlják szolgálataikat.

Közben azonban valaminek történnie kellett, amiről nem tudunk, bár Szent Ignác történetét hívó és hitetlen kutatók serege vizsgálta. Nem tudjuk, hogy a szertelen, minden konvenciót felrúgó, az áhítatosságban szinte tobzódó zarándokból hogyan lett Ignác atya, a történelem egyik legfegyelmeltebb szervezetének szervezője. Előzőleg még pappá szentelték, de szokás szerint nem mondta el az első misét azonnal, hanem a maga számára megfelelő alkalmas pillanatra várt. Aztán, saját szempontjait tökéletesen mellőzve, a Jézus Társaság rendkívül tudatos elöljárójává vált.

Ignác atya mindennel törődött, semmi nem kerülte el a figyelmét. A vincelérházból előbb az egyik külvárosba, majd stratégiailag fontos helyre, a pápa lakóhelye mellé költöztette a Társaságot. Nagyon szigorú földrajzi határokat jelölt ki a testvérek működésének. Loyola halálakor tizenhárom rendi tartományban tevékenykedtek a jezsuiták. A legfontosabb azonban a lelkiek meghatározása volt. Az alapító egész életében dolgozott a Jézus Társaság szabályzatán. Azóta viszont nem változtattak benne semmit.

A szabályzat, vagyis alkotmány, latinul *Constitutio* a tagok felvételének feltételeitől az egymás között szükséges gyakori levelezésig mindenről rendelkezett. Loyola sok belső vívódás közepette állította össze. *Lelki naplója* szerint minden télt megtanácskozott az égiekkel. Még az olyan, minden szerzetesrendnél általános rendelkezést is, mint hogy a Társaság tagjai szegények legyenek. „Imával fordultam Miasszonyunkhoz, majd a Fiúhoz és az Atyá-

ILLUSZTRÁCIÓ
A JEZSUITA LELKI GYAKORLATOKHOZ

hoz, hogy adja nekem Lelkét a megfontoláshoz” – írja erről Ignác atya a naplóban. Előzőleg, ugyanezen a ponton tűnődve, már érezte a Szentlélek jelenlétét: „áhítat vagy könnyhullatás közepette úgy tűnt, hogy látom vagy észrevettem őt sűrű fényben vagy tüzes láng színében a szokástól eltérő módon”.

A *Constitutio* mindenképpen ellenére egyáltalán nem szakad el a földi valóságtól. Meghatározza a tagoktól megkövetelt misztikus tulajdonságokat, majd így folytatja: „A szeretet és apostoli buzgóság... minden fajta emberre kiterjed. Nem terjed ki azonban mindenre, ha arról van szó, hogy a Társaság kit vegyen fel a saját testületébe, mert azt csak azokkal tegye, akiket hasznosnak ítél a Társaság célja érdekében.” Ez a szemlélet érvényesül végig.

A földöntúli célok eléréséhez a legközségesebb földi feltételeket teremti meg. Ignác atya még ilyesmit is előírt: a fogadalom előtt állóknak „az étkezésnél mindig legyen gondjuk a mértékletességre, szerénységre és külső-belső illemre”.

Ignác atya rengeteget dolgozott a szabályzaton, és rendkívül sajátos művet alkotott vele. Mert a *Constitutio* formáját tekintve rendi előírás. De csak felületesen nézve szorítkozik arra a tartalma is. Figyelmesebb olvasás mellett kiderül, hogy a szabályzat Loyola önvizsgálata. Mert az egész bonyolult és terjedelmes munkát saját tapasztalataiból építette fel; misztikus élményeinek hatása éppen úgy érezhető rajta, mint a jó vagy rossz reális események alapján kidolgozott tanulságok.

Saját életét megkeserítették a betegségek? Ignác atya a testvéreknek előírja: ne sanyargassák magukat mértéktelelenül, de ha betegek, tartsák be az orvosi előírásokat. Ő valamikor szertelen volt? Legyenek a Társaság tagjai nagyon fegyelmezettek.

Ignác atyának talán közelgő halála eseményei mutatták meg, hogy ő maga is mennyire megváltozott. Érezte a vég közeledtét. Korábban ha halálosnak gondolta a betegséget, hangosan kiáltozott, embereket gyűjtött maga köré. Most szólt a titkárának, hogy menjen el a pápához az utolsó áldásért. Amikor azonban az még korainak ítélte a dolgot, nem erőszakoskodott. Másnap már hiába rohantak. Az alapító gyászolók nélkül, csendben halt meg. XV. Gergely 1622-ben avatta szentté.

AVILAI SZENT TERÉZ

1515–1582

„Ez idő tájt hallottam Franciaország bajairól, s arról, hogy mily rettenetes pusztítást okoznak benne a lutheránusok, s hogy mennyire terjed ez a szerencsétlen felekezet. Emiatt sokat szenvedtem és sokat sírtam az Úr színe előtt, és – mintha csak nekem is lehetne beleszólásom ebbe a dologba – könyörögtem Neki, szüntesse meg ezt a nagy csapást. Úgy éreztem, hogy kész volnék észszerű odaadni életemet egyetlen egy lélekért is, amely ott vesztébe rohan. Mivel pedig beláttam, hogy mint nő – hozzá ilyen hitvány nő – nem vagyok képes az Úr szolgálatában megvalósítani azt, amit szeretnék; s mivel az volt az egyetlen gondom – és most is az –, hogy ha már oly sok az Úrnak az ellensége és oly kevés a jó barátja, legalább ez a kevés legyen igazán jó: elhatároztam, hogy megteszem azt a csekélységet, ami tőlem telik, tudniillik, hogy a legtekélyesebb módon követem az evangéliumi tanácsokat és ugyanígy megtartatom azokat a kolostor csekély számú lakóival is.”

Jézusról nevezett Teréz anya, a karmelita rend avilai Szent József kolostorának perjelnöje írta így le 1567 körül nagy elhatározását, és életében pontosan eszerint cselekedett. A reformáció támadására a szerzetesség és ezen belül az egyéni vallásosság római katolikus megújításával válaszolt. Így került egyháza legnagyobb alakjai közé. 1622-ben XV. Gergely pápa szentté avatta, 1970-ben pedig VI. Pál pápa az egyház doktorává, vagyis tanítójává fogadta őt. Kevés katolikus személyi-

séget becsültek, sőt becsülnek más egyházak tagjai úgy, mint Avilai Szent Terézt, nevezik Nagy Szent Teréznek is.

Igen magasra emelkedett, de sokáig semmi jele nem volt annak, hogy különleges élete lesz. Áhítatos lelkületű nemesi családba született, de az akkori Spanyolország nem szűkölködött áhítatos lelkületű nemesi családokban. Talán csak az volt szokatlan, hogy családja igen művelt, vagy talán a szellemiek iránt fokozottan érdeklődő volt. Teréz apja, Don Alonzo Sanchez de Cepeda tekintélyes könyvtárat gyűjtött, és nyilván rengeteget olvasott is. Gyermekai szellemi fejlődésével sokat foglalkozott. Otthon biztosította iskolázásukat, majd gondoskodott olvasmányaikról. Kifejezetten nekik vásárolt spanyol könyveket, és felnőttként is fenntartotta velük a szellemi kapcsolatot. Apácává lett lányához például bejárt a kolostorba lelki élményekről beszélgetni. Az anya, Donna Beatriz de Ahumada, mintha világiasabb beállítottságú lett volna; állandóan lovagregényeket olvasott. Lánya, akkor már Teréz anya, önéletrajzában mentetgetve őt azt írta, hogy a szinte állandó betegeskedés szenvedései miatt volt szüksége erre a szórakozásra.

Donna Beatriznak valóban nagyon nehéz élete lehetett. Rengeteget szült; kilenc gyermeke lett felnőtt, és fiatalon, harminchárom éves korában meghalt. Talán a betegségek miatt, talán más okból, kicsit a család peremén élhetett. Nem volt a gyermekekkel igazán jó

kapcsolatban. Teréz anya már idősen sokat boncolgatta saját ifjúkori cselekedetei hátterét, sok hatásnak jelentőséget tulajdonított, de anyja haláláról ilyen összefüggésben nem írt. Tizenhárom éves volt, amikor anyját elvesztette. A sok szenvedést azonban nem nézte közönyösen. Valószínűleg az otthon tapasztaltak miatt – hiszen más házaspár életét nem láthatta közelről – tekintette a házasságot nyűgnek, a nők számára egyenesen rabszolgaságnak nevezte.

Szó sincs azonban arról, mintha Teréz emiatt magát a női létet is megvetette volna – éppen ellenkezőleg; élveznie kellett, mert minden jel szerint magabiztos és vonzó nő lehetett egész életében. Egyik világi ismerőseivel például olyan kapcsolatban állt, hogy így tréfálkozhatott vele levélben: „Adjon Isten önnek életet addig, amíg én meg nem halok, mert akkor azután, nehogy egyedül kelljen odaát lennem ön nélkül, arra fogom kérni a mi Urunkat, hogy hamarosan vegye magához önt is.”

Később szentté avatott személyről szólva természetesen nehéz ilyesmit akárcsak megemlíteni, és a szentté avatást közlő pápai bullának bizonyosan igaza volt: „A többi erények között, melyekkel mint Istentől ékesített menyasszony csodálatosan tündökölt, leginkább kintűnt sértetlen tisztasága.” Teréz tényleg nem esett bűnbe. Lényéhez azonban női mivolta hozzátartozott. Krisztus jegyesének tekintette magát. Földi vonzalmait vagy az iránta támadt vonzalmakat úgy élte meg, mint olyan valaki, akit biztos érzelmi kapcsolat köt másához.

Apácaként, először nem sokkal a szerzetesi fogadalom letétele után, súlyos betegen találkozott valakivel. Az illetőnek pap létére szeretője volt. Teréz ezen nem botránkozott meg, hanem – ahogyan önéletrajzában írja – aggodalomba esett. Igyekezett új ismerőset a halálos bünt jelentő viszonyból kiragadni. Sokat beszéltek a dologról.

Majd – nagyon világias szemmel nézve – a pap Terézbe szeretett bele. Barátnőjét mindenestre elhagyta. Vonzalmuk kölcsönös lehetett, mert Teréz anya így zárja le az elbeszélést: „Lett volna alkalma igen súlyos bűnökre, ha nem gondoltunk volna Isten jelenlétére.”

Az utolsó földi felleobanásról viszont az önéletrajz már nem ír, mert annak lezárása után, Teréz anya ötvenkét éves korában történt. Világi szemmel nézve nagyon tipikus az eset; pályája csúcán álló, öregedő nő és nagyon fiatal, magasra törő férfi találkozott. Hétköznapi embereknél szellemi csodálatból és testi vonzalomból álló, bonyolult kapcsolat szokott ilyenkor kialakulni; nem feltétlenül vezet szerelmi viszonyhoz. Ebben az esetben pedig az ilyesmi egyenesen kizárt volt. Nemcsak Teréz anya miatt, hanem azért is, mert a fiatal, rajongó fiút János testvérnek hívták. Később Keresztes Szent Jánosként vonult be az egyháztörténetbe. Mi történhetett tehát közöttük? Teréz anya mindenben támogatta a fiatal szerzetest, szeretetteljesen gondoskodott róla, ő pedig feladta azt az eltökélt szándékát, hogy kartauzi barátoknak menjen. Megmaradt a karmelita rendben, Avilában, ahol a csodálatos asszony közelében lehetett. Együtt dolgoztak szigorú rendtartású kolostorok szervezésén.

Akkor, 1567 után már mindenki tudta, hogy a kicsit könnyelmű és felületes Donna Terezából a rend kivételesen odaadó tagja lett. Annak idején, tizennyolc éves korában, a Megtestesülés kolostorba lépett be és hosszú ideig ott élte a nem túlságosan szigorú zárda derűs életét. Előzőleg, még otthon, volt egy állítólag nagyon világias korszaka. Később sokat írt erről, mentegetőzve, pedig aligha történt annál több, mint hogy jókedvű fiatalok társaságában túllépett az apja által felállított rendkívül szigorú magatartási normákon. Ez azért lehetett feltűnő, mert Teréznek

előzőleg áhítatos játékaik voltak. Egészen kisgyerekként a mókák közé akart menni mártírnak, remetelakot építtetett, apácásdit játszott a barátnőikkel.

A Megtestesülés kolostort is azért választotta, mert oda előtte egy barátnője már belépett. A mélyebb okot viszont nem ismerjük, bár kérdés, hogy kell-e egyáltalán keresni. A szerzetesség a 16. század eleji Spanyolországban az uralkodók minden lehetséges támogatását megkapta. Gyakori és természetes volt az, ha egy sokgyermekes családnak akár több tagja is szerzetes lett. Így esett ez Don Alonzoéknál is: a két házasságból született tizenkét gyermek közül kettő lépett be, Teréz és egy fiú.

A kolostorban előírták természetesen a kegyesség közös gyakorlásának szertartásait. De volt látogatószoja is, ahová a vendégek bejárhattak, a nővérek pedig kint tehetek látogatásokat. A zárda, a többihez hasonlóan, a társadalmi élet egyik központjaként működött. Terézt pedig szívesen hívták, szívesen mutatkoztak vele a többiek. Így lehet, hogy igen kiterjedt kapcsolatrendszert alakított ki vagy ápolt. A közvetlen rokonain kívül, akik között az akkor még újonnan felfedezett Újvilág meghódítói is szerepeltek, magas rangú főpapokkal vagy olyan világiakkal érintkezett mint a híresen-hírhedt Eboli hercegnő és maga a király, a nagyvilági II. Fülöp.

Teréz anya betöltötte már a negyvenedik évét, amikor az élete megváltozott. Váratlanul egy Krisztus kínszenvedését ábrázoló festmény elé lépett, és egész lénye megreszketett. Nem sokkal később így írta le: „Olyan áhítatot gerjesztő volt, hogy amint tovább szemléltem, egészen zavarba jöttem a látásán, mert igen hüén kifejezte, mit szenvedett értünk az Úr. A fájdalom, amit afőlött éreztem, hogy én ezeket az ő sebeit oly rosszul háláltam meg, oly nagy volt, hogy a szívem majd' meghasadt. Leborultam előtte, és keserves könnyekre fakadva kértem őt, erősít-

sen meg végre annyira, hogy többé meg ne bántsam.”

A katolikus hívők ezt a megtérés élményének nevezik. Mások racionális okokat keresnek a megrendülés mögött. Orvosok bizonyosan elemezni tudnák a hozzá vezető, régóta alakuló idegállapotot. Teréz anya szempontjából azonban az a lényeges, hogy az Istennel való egyesülés különös kegyelmeként élte meg. Éppen úgy, ahogyan a későbbi látomásokat, jelenéseket és elragadtatásokat is. A katolikus egyház felfogása szerint ezekkel a misztikus kegyelmekkel az üdvözülés egyik, igaz, nehezen járható útját tette meg.

Misztikus élményei során Szent Teréz gyakran látta Krisztust, aki gyakorlati tanácsokat is adott neki. Egyszer úgy érezte, kivesz a kezéből egy keresztet, „s mikor ismét visszaadta, négy igen nagy és rendkívül értékes drágaköböt”. Ezt nem látta más, csak Teréz anya maga. És természetesen csak ő érezte azt, amikor egy angyal égő karddal megszúrta a szívét. A belső élmények nyomán támadt testi fájdalom vagy éppen lelki öröm külső hatását azonban gyakran látták mások is. Teréz pedig könyörgött az Úrhoz, legyenek találkozásai titkosak. Részint szerénységből kívánta ezt, részint azért, mert rendtársai közül nem mindenki volt megértő. Hivalkodónak érezték a nyilvános elragadtatásokat.

Felmerült egy másik vád is Szent Teréz ellen. Rosszindulatot lehetne mögötte gyanítani, ha nem Teréz anya két gyóntatója vetette volna fel először hivatalosan, hogy a misztikus élmények esetleg nem Istentől, hanem az ördögtől származnak. Az atyák remélhetőleg nem sejtették, milyen lavinát indítanak el. Előbb csak vitatkoztak a többi gyóntatóval, majd felszólították lelki gyermeküket, hogy írja le a misztikus élményeket. Ő terjedelmes, világi körülményeiről is számot adó önéletrajzzal válaszolt. Ez odáig vezetett,

hogy Teréz anya ügye az inkvizíció elé került.

Itt nagyon pontos kutatásokra lenne szükség. Az inkvizícióval kapcsolatban ugyanis mindenki ködösített, Teréz feljelentését senki nem vállalta nyíltan, és senki sem mert bárkit is gyanúsítani vele. Így aztán nem tudjuk, ki juttatta a később szentté avatott apácát és művét az egyház kegyetlen bírósága elé. Maga Teréz anya rövid idő után kiszabadult, a mű viszont az inkvizítorok kezében maradt. Nem égették azonban el. Így lehet, hogy bár több másolat is forgott belőle kézírásban, amikor *Az Úr irgalmasságának könyve* címmel 1588-ban kiadták, az inkvizíció székhelyén, az Escoriálban lévő szerzői példányt használták fel. A kézirat ma is ott található.

Az önéletrajz a gyóntatók felszólítására készült. Teréz anya 1562-ben fejezte be. Utóbb kiderült, hogy a világirodalom gyöngyszemei között becsülük. Teréz viszont valószínűleg ennek a fogalmazása során érzett rá a szellemi alkotás gyönyörére. Határozott, életörömet sugárzó, nagy betűivel rendkívül sokat írt ezután. Levelezett is, nőktől szokatlanul terjedelmesen és gyakran, de igazán a lelki életről beszámoló, abban eligazító művei váltak maradandóvá. 1566-ban született *A tökéletesség útja*, 1577-ben a *Belső várkastély*, de írt Teréz anya egy könyvet az *Alapításokról* is, saját legnagyobb látható művéről, a szigorú rendtartású kolostorok szervezéséről.

Az első kolostort Teréz anya isteni parancsra, Avilában hozta létre, s Szent Józsefről, saját védőszentjéről nevezte el. Nagy körültekintéssel kellett eljárnia, mert előre látható volt, hogy a rend vezetői nem veszik jó néven az „újítást”. Ez a régi, III. Honórius által 1216-ban jóváhagyott szigorú, szegénységet és elvonultságot követelő szabályzat felelevenítését jelentette. Ezért nevezték a megújított rendet *sarutlannak*, szemben a lazább szabályzatú, sarus karmelita szervezettel.

A kolostor épületének kiszemelt kis házacska Teréz sógora hozatta rendbe az egyik fivéréből Dél-Amerikából kapott pénzen. Mindenki azt hitte, hogy a családnak készítik. Így amikor 1562 augusztusában néhány apáca beköltözött, valóban vihar támadt. A rend elöljárói és a város vezetői egyaránt háborogtak. Az utóbbiak előbb békéltek meg. A karmeliták főnöke csak akkor nyugodott bele az ügybe, amikor személyes találkozásuk során az új zárda perjelnöje, Teréz anya meggyőzte őt. 1567-ben adott engedélyt a mű folytatására, s újabb, hasonló kolostorok alapítására. 1575-ben Terézt visszarendelték a Megtestesülés kolostorba, ahol – szigorú felfogása miatt – nagy ellenszenv fogadta. Végül II. Fülöp kérésére a pápa vágta át a gordiuszi csomót a Sarutlan és a Sarus karmelita rend szétválasztásával.

Közben, minden nehézség ellenére, Teréz a nők, János – aki egyszer fogságot is szenvedett – a férfiak között tevékenykedett. Rengeteg viszontagságot, ellenségeskedést, emberi ostobaságot küzdöttek le. Teréz anyának nagy megpróbáltatást jelentett a sok utazás is. De ment betegen, fáradtan, bárhogyan és bármikor, ha szükség volt a munkájára. Derűs kedélyét semmi nem törte meg. Kofához vagy kereskedőhöz hasonlítottta magát a sok ügyködés miatt. Egyszer ezt írta: „Adjon még az Úr Isten sok lehetőséget arra, hogy szenvedjünk érte boldok, hazajáró lelkek és utazások kényelmetlenségei miatt.”

Teréz anya tizenhét női és tizenöt férfikolostor alapítása után halt meg, hatvanhét éves korában. Akkor is éppen úton volt.

A kolostorok szervezésével Avilai Szent Teréz sokat tett az egyházáért. Igazán jelentőset azonban életével és irodalmi műveivel alkotott. Élete példa volt mindazoknak, akik hitük szerint az üdvösség elérésének misztikus útját járták. Műveiben pedig – alázatosan, saját bűneivel tanítva – mutatta meg, hogyan lehet arra a misztikus útra jutni.

CANISIUS SZENT PÉTER

1521–1597

XIII. Leó Németország második apostolának nevezte őt. Ez Canisius 1925-ös szentté avatása előtt történt. De Canisius Szent Péterről hasonlóan gondolkozott már sok kortársa is. Ahogyan Szent Bonifác annak idején, a 8. században, a pogányságból kereszténnyé térítette a németeket, úgy kellett volna Canisiusnak őket a protestantizmusból a katolicizmusba visszavezetnie. 1549. szeptember 2-án, a római Szent Péter székesegyházban – ahol Bonifác valamikor a kiküldetését kapta – misztikus élmény erősítette meg Pétert abban, hogy a feladatot fel kell vállalnia. Két nappal később ugyanott a lelki célkitűzést is megkapta. A szentképeken és oltárképeken sokhelyütt látható Jézus-Szíve jelent meg előtte. Idős korában ő maga így írta le: „... Üdvözítőm, úgyszólván szentséges Szívedet tártad fel előttem; meghagyta nekem, hogy e forrásból igyam, az üdvösség vizét igyam a te forrásodból.”

A földi feladat, Németország katolikusainak visszatérítése vagy megtartása végül is csak részben sikerült. A németek túlnyomóan nagy többsége protestáns, főként lutheránus ma is. A Jézus-Szíve tiszteletet és általában a misztikus kegyességet azonban Canisius Péter egész életében folytatta. Volt egy kis könyvecskéje, amibe a Szent Szívhez küldött imáit beírta. Ebből tudjuk, hogy reggelenként neki ajánlotta magát, este búcsút vett tőle, napközben pedig minden új feladatot a Szent Szívhez küldött imával kezdett el. Szerzetestársait így buzdította:

ta: „Tekintsetek Üdvözítőök Szívére! Csodáljátok, utánozzátok! Egyesítsetek szíveteket Jézus Szívével!” És az egyszerű hívőt is így intette Canisius: „minden kísértésben menekülj Jézus szeretetreméltó Szívéhez!”

A Jézus Szent Szíve tisztelet, vagy a Jézus Szent Szíve imádás a reformációra válaszoló misztikus kegyesség egyik nagyon fontos, s igen népszerű eleme lett. Gyakorlására tagjaikat a legelőkelőbbek és a legelesettebbek közül egyaránt toborozó egyesületek alakultak. Főként a jezsuiták terjesztették, ahogyan Canisius Péter is jezsuita volt. Igen közel állt a rend alapítójához; 1543. május 8-án, nyolcadikként lépett be a Jézus Társaságba.

A vallásosságot tekintve Péter közelről érkezett; már gyermekkorában voltak látomásai. Egyszer még szülővárosában, Nymwegenben térdelt, közel a főoltárhoz, amikor – áhítatos imádság közben – úgy érezte, hogy szívébe Jézus Szívéből fénysugár hatol. Nem állt messze az egyháztól vagy a szerzetességtől világi értelemben sem. Apja, Jakob Kanijs, akit Nymwegenben egymás után kilencszer választottak meg polgármesternek – tehát rendkívül tekintélyes ember lehetett – kölni tanulmányai idejére egy kanonoknál vett Péter fiának szállást.

Nem tudjuk, hányan lettek a kanonok kosztosaiból szerzetesek, de Canisius bizonyosan az ottani nevelő hatására kezdett az élete megváltoztatásán gondolkodni. „Az ő vezetése mellett

7

Ego Petrus Canisius professionem facio et promitto omni
 potenti DEO coram eius Virgine matre et universa celesti
 curia ac omnibus circumstantibus, et tibi venerendo patri
 Praeposito generali Societatis IESV, et iurissuorum eius locum
 DEI tenenti, perpetuam pauperitatem, castitatem et obedientiam,
 et secundum eam, perhilaris curam circa duorum nostrorum
 institutionum eruditionem, iuxta formam vivendi in literis
 Apostolicis Societatis IESV, et in eius Constitutionibus continen-
 tam. Insuper promitto partialem obedientiam summo Pontifici
 circa missiones, prout in eisdem literis Apostolicis et Consti-
 tutionibus continetur. Roma in templo Societatis apud
 S. Mariam de Strada die quarto Septembris, anni 1549. in
 manibus beati patris IGNACII primi Praepositi nostri
 generalis.

CANISIUS FOGADALOMLEVELE

önmagamnak elkezdtem nem tetszeni, hogy neked, Uram, annál jobban tessen" – írta erről már idős korában. Aztán kapcsolatba került egy *devotio moderna* közösséggel, vagyis olyan emberek társaságával, akik egész családjukkal együtt bensőséges kegyességet gyakorló, rendházszerű együttesekben éltek. Végül Loyolai Ignác egyik társa segítségével elvégezte az ignáci lelkigyakorlatot.

Ilyen előzmények után a mai ember azt gondolná, hogy Canisius Péter személyében áhítatoskodó, a világtól elfordult, misztikus élmények között vergődő szerzetest avattak szentté. A valóságban a későbbi szent rendkívül tevékeny életet élt és nagyon jól ismerte a világot. Első közéleti fellépésére a hívek bízatták: V. Károlynál elérte azt, hogy a császár a reformációhoz tért kölni érseket és birodalmi választófejedelmet elmozdítsa. Ez után viszont rendszerint az egyházi hatalmat képviselte, mert a császárral folytatott tárgyalások során felfigyelt rá az augs-

burgi érsek, és mint teológus tanácsadóját elvitte magával a tridenti zsinatra. Ott Péter nagy céltudatosságával és mély egyházi műveltségével óriási feltűnést keltett. A zsinat utolsó szakaszában, 1562-től már pápai teológusként tevékenykedett.

Eközben rendjének egyik legaktívabb tagja volt. Ő szervezte meg Kölnben az első németországi jezsuita közösséget. A város vezetőivel sokat harcolt emiatt, és a saját pénzét költötte rá. Olyan volt, mint egy gondos házigazda. „Itt nagy a drágaság, nem tudom, beszerezhetem-e mindazt, ami megélhetésünkhöz szükséges” – írta egyszer. De sokat törődött a szellemiekkal is. Amikor a Társaságba belépett, már a bölcsészettudomány magisztere volt, 1549-ben pedig a bolognai egyetemen megszerezte a teológiai doktorátust. Ezután jelölte ki őt Ignác atya a németországi munkára.

Canisius hosszabb ideig működött Ingolstadtban, Bécsben, Prágában, Augsburgban és Münchenben, de gyakorlatilag bejárta az egész német birodalmat is. Volt teológiai professzor és prédikátor különböző nagy templo-

mokban vagy fejedelmek és a császár környezetében. Szónoklatai egyaránt keltettek rokonszenvet és gyűlöletet. Mindenütt csodálkozva állapították meg, hogy megjelenésével a templombájárók száma megugrik. Volt olyan időszak, amikor reggeltől késő éjszakáig nem állhatott fel a gyóntatószék-ből. Ezt a helybeli papok rendszerint nem vették jó néven. Természetesen még kevésbé örültek neki a protestánsok. Sokszor kísérték Canisius megjelenését tumultuózus jelenetek. Prágában a Hradzsinba, az ott tartózkodó uralkodóhoz csak katonai fedezettel járhatott fel.

A protestánsok sokszor fenyegették, nemegyszer megdobálták és vita-iratokat is fogalmaztak ellene. A reformáció képviselői és Canisius között azonban csak 1557 őszén került sor személyes összecsapásra, amikor I. Ferdinánd király és császár a protestánsok

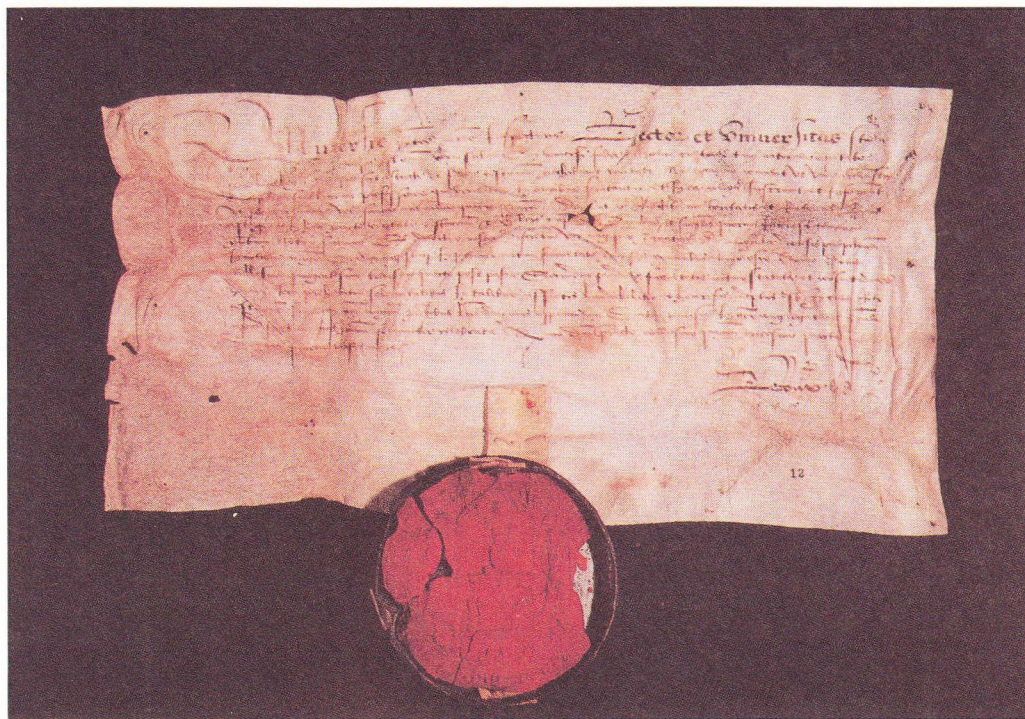

CANISIUS SZENT PÉTER

és a katolikusok között hitvitát rendezett Wormsban, a birodalmi gyűlésen. A protestánsok főszónoka Melanchton volt, a katolikusoké a naumburgi püspök, de Canisius is többször lépett fel mint szóvivő. Állítólag mérséklően hatott a társaira. Igaz, Melanchton nagyszájúnak nevezte, a gyalázkodás azonban kölcsönös volt. Kölcsönösen okolták egymást amiatt is, hogy a vita – kézzel fogható eredmény nélkül – egyszerűen megszakadt.

1566 és 1569 között Péter atya a felső-német jezsuita rendtartomány főnöke volt. Ehhez a szervezeti egységhez tartozott Magyarország is, ahol az új előjáró előzőleg – Oláh Miklós esztergomi érsek meghívására – a nagyszombati jezsuita iskola felszentelésekor, 1562-ben már megfordult. Ugyanabban az évben adták ki magyarul *Az keresztyénségnek fundamentomiról való rövid könyvecske* címmel és Telegdi Miklós átdolgozásában legnagyobb hatású művét is, ami eredetileg 1558-ban a *Katolikusok kis katekizmusa* címen latinul jelent meg.

A káté, az egyházi tanítások előadása kérdés-felelet formában, Luther leleménye volt, katolikus részről Canisius alkalmazta. I. Ferdinánd kérésére három változatot is készített, különböző terjedelemben, de nagyjából azonos tartalommal. A katolikus egyház legfontosabb tanait fejtette ki bennük, a bűnökről, a szentségekről, a gyónásról és másról. Egyes pontokon érzékelhető, hogy Canisius voltaképpen Luthernek válaszol. Különösen valószínű ez ott, ahol az otthoni vallásoktatásról ír: „Mihelyt a gyermekek szólni kezdenek, a szülők vagy a dajkák tanítsák őket, hogy Jézus és Mária nevét tiszteségesen kimondják, és mennyei Édesatyánkat és szűz Szentanyánkat megismerjék.” A lényegen természetesen nem változtatott Luther kedvéért. Canisiusnál nincs megigazulás vagy hit általi üdvösség. Ehelyett a legszigorúbban megköveteli a cselekedeteket: „Aki jól gyónik, üdvösségnek fia, aki

IGNÁC DIPLOMÁJA,
MELYET A PÁRIZSI EGYETEMEN
ÁLLÍTOTTAK KI 1534, MÁRCIUS 14-ÉN

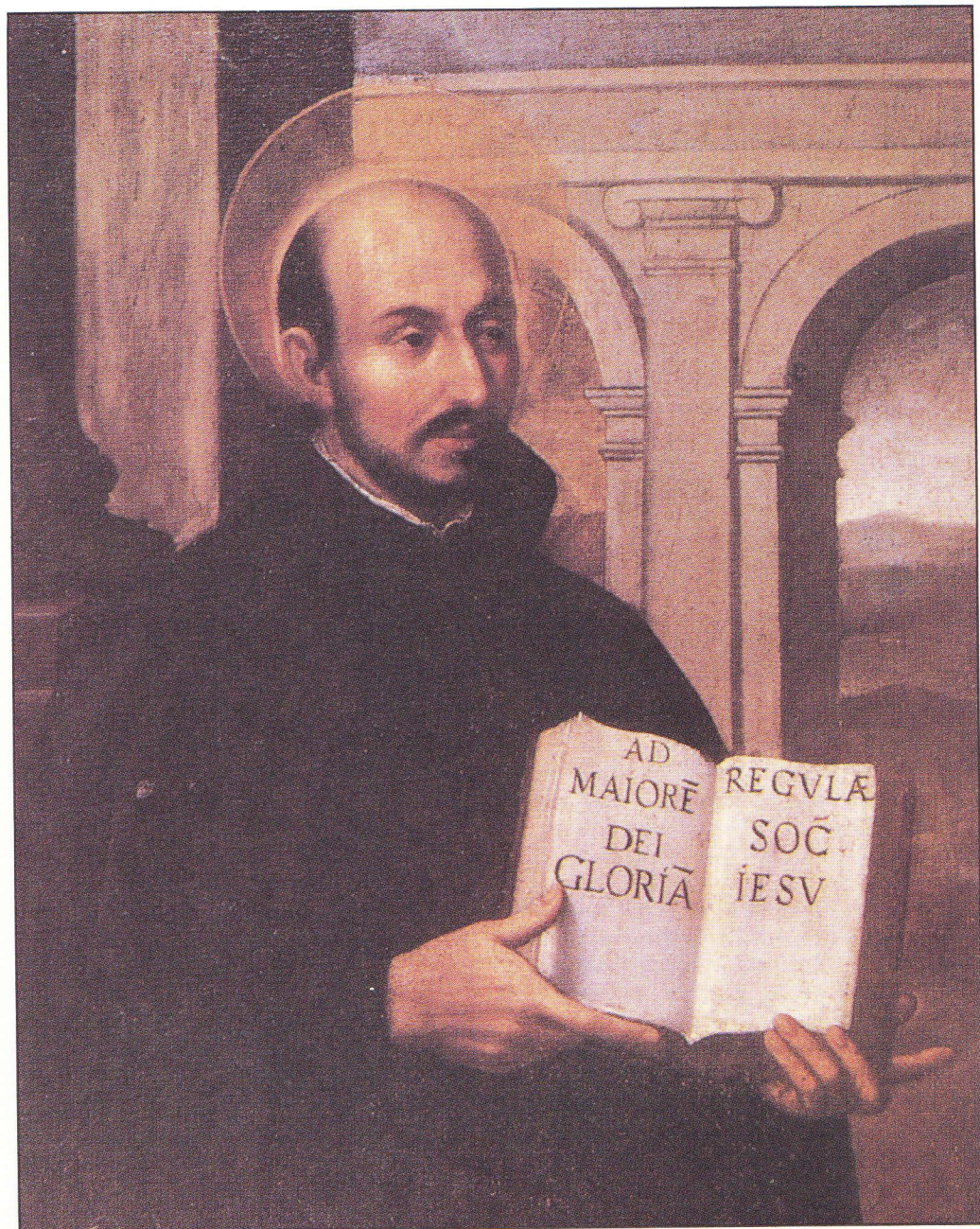
rosszul gyónik, kárhoznak fia” – áll a kátében.

Péter a katolicizmus leghajlíthatatlannabb irányzatához tartozott. A tridenti zsinaton is azzal tűnt ki, hogy szenvedélyesen ellenezett minden dogmabeli új szemléletet. De kérelhetetlen volt a papsággal szemben is; a római katolikus egyház hanyatlását nekik tulajdonította. Egyik prédikációjában így beszélt: „a papság maga sem hisz a szentmisében, ezt elárulja a viselkedése: odafutnak az oltárhoz, mintha kutyák volnának, semmi áhitatot nem lehet látni rajtuk. Az oltártól a kocsmába mennek, mindent szokásszerűen végeznek; nincs tisztesség a házukban, mértékletesség asztaluknál, önmegtartóztatás lakásukon, nincs foglalkozásuk a könyvekkel, semmi jámborság szívükben.” Canisius hatásának is tu-

lajdonítható, hogy a tridenti zsinat legfontosabb határozatai a papság szellemi és műveltségi színvonala emeléséről szóltak.

Élete utolsó éveit 1580-tól a svájci Fribourghban töltötte. Eredetileg azért rendelték oda, hogy iskolát hozzon létre, aztán ott maradt. Már a kortársak is gyanakodtak a kisvárosi mellőzés miatt a renden belüli ellentétekre. A hivatalos verzió azonban az, hogy amikor visszahívták volna, a nép nem engedte el. Mindenesetre nagyon termékeny hét esztendő telt meg még Svájcban. Attól kezdve azonban betegeskedett.

Canisius 1549 és 1580 között húsz jezsuita iskolát szervezett; utolsó éveiben nagy műveket fogalmazott. A hitvitázó könyvek mellett megírta önéletrajzszerű *Lelki naplóját* és a *Lelki végrendeletet*. A mellőztetés miatt nem lázadt. Hidegen hagyta éppen úgy, mint a világi elismerés. I. Ferdinánd az 1550-es évek elején, amikor Péter Bécsben tevékenykedett, háromszor is felajánlotta neki, hogy püspökké nevezi ki, de

SZENT IGNÁCRAÓL KÉSZÜLT OLAJFESTMÉNY
RÓMÁBAN

visszaautasítást kapott. Ugyanez történt, amikor 1568-ban a pápa a bíboro-

sok kollégiumába akarta emelni; Péter atya személyes beszélgetésben tért ki a megtiszteltetés elől. A Jézus Társaságnak kevés tagja ragaszkodott a rend eszményeihez olyan tisztán, mint ő.

BORROMEI SZENT KÁROLY

1538–1584

A római katolikus egyházon belüli megújulás képviselője volt. Egyes kortársai szerint sok minden másként alakult volna a hitújítás körül, ha az egyházat Borromei Szent Károlyhoz hasonló főpapok irányítják. Huszonkét éves korában nevezték ki bíborosnak, és huszonhat esztendővel a halála után, 1610-ben avatták szentté.

A szentté avatási per egyik tanúja szerint születésekor égi fényesség töltötte be a szobát. Ez 1538. október 2-án, a Lago Maggiore gyönyörű partján, Arona várában történhetett. Ott volt a gazdag és előkelő itáliai gróf Borromeo család egyik otthona, bár ők rendszerint Milánóban éltek. Carlo Borromeo, a későbbi Szent Károly, Gilbert gróf és Margherita de Médicis negyedik gyermekeként született. Apját istenes embernek, a szegények jótevőjének ismerték, anyja a történelemben sokat szereplő és szélsőségesen megítélt Medici-család nem túl jelentős tagja volt; korán meg is halt. Az apa aztán még kétszer házasodott, Carlo hét testvérevel együtt nőtt fel. Nővérével, Camillával és fivérével, Frigyessel, a későbbi hadvezérrel, különösen jó gyermekkori kapcsolata volt. Ragyogó, minden gondtól mentes életet éltek. Itália egész arisztokráciája rokonuk volt; mindenütt találtak összeköttetéseket. A kapcsolatok legmagasabb fokán Carlo egyik anyai nagybátyja állt, Gian Angelo, akit 1560. január 6-án IV. Piusz néven pápává koronáztak.

A kis Carlót korán egyházi pályára állították. Tizenkét éves korában vette

fel a tonzúrát. Ugyanabban az évben kapta meg az aronai, Gratianusról és Felinusról nevezett bencés kolostor kommandáns apátságát, vagyis ő húzta a jövedelmeket, az apát teendőit viszont papi személy látta el. Ezt a gyakorlatot az egyház elvilágiasodásának tüneteként tartják számon Európaszerte; sok kortárs szemében a hatalommal való visszaélés volt. Carlo esete – a szentté avatási per vallomásai

BORROMEI KÁROLY GYERMEKKORI KÉPE

szerint – kivételesen alakult, mert ő az évi kétezer aranyat kitevő jövedelmet a szegények között osztotta szét.

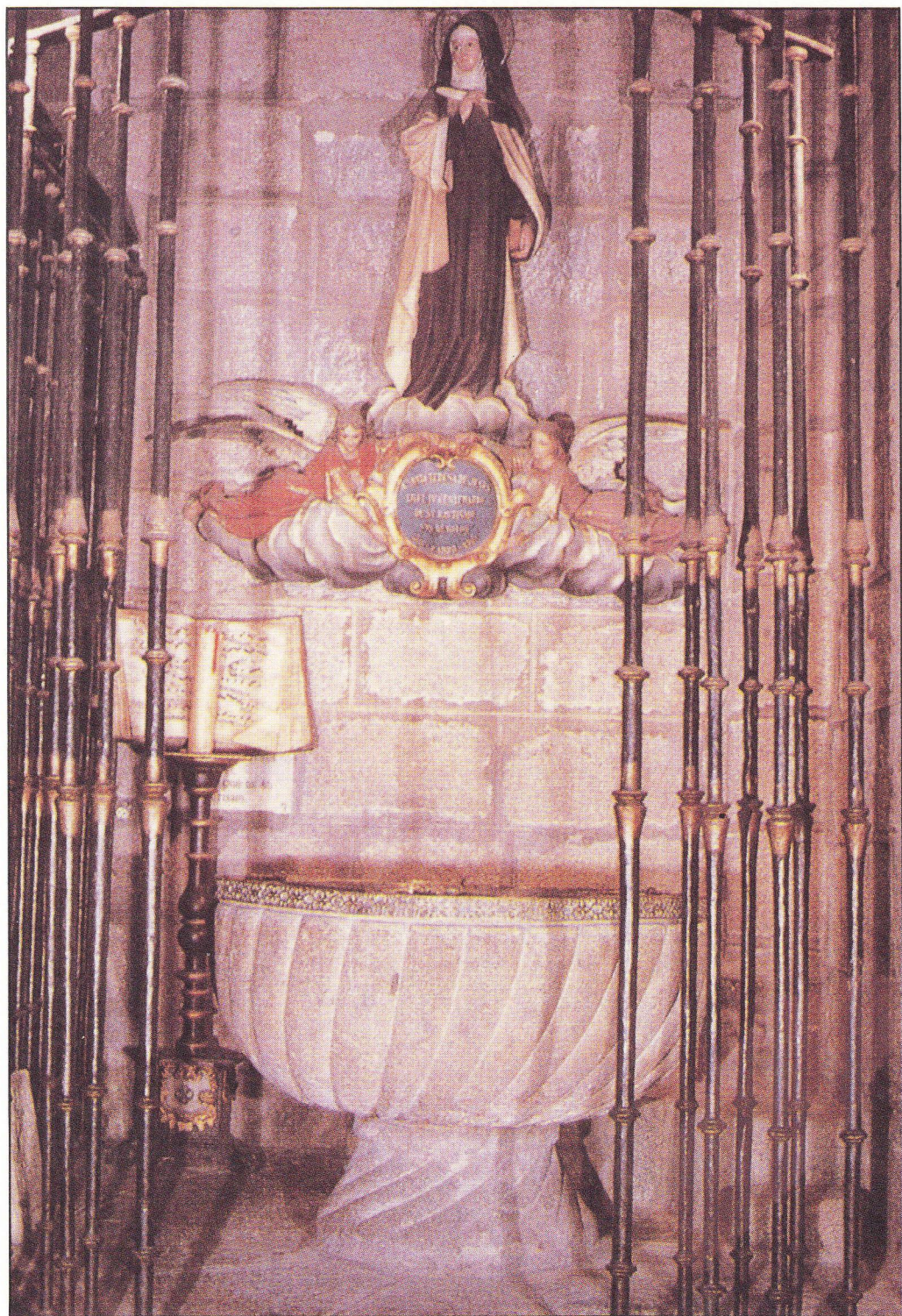
Pályája hasonló ellentmondással folytatódott. IV. Piusz 1560-ban, papi felszentelés, sőt teológiai tanulmányok nélkül nevezte ki bíborosnak, sok vatikáni hivatalt is adott neki, valamint Milánó érsekévé tette. Ez a kinevezéssorozat megint csak az elvilágiasodás tüneteként értékelhető. Az új egyházfejedelem viszont rendkívül jó szervezőnek bizonyult a pápai államban, és olyan nagy hatással volt IV. Piuszra, hogy a pápa állítólag vele folytatott beszélgetések eredményeként hívta újból össze 1562-ben a hosszú ideje szünetelő tridenti zsinatot. A zsinaton a fiatal Borromeo bíboros a legtevékenyebb

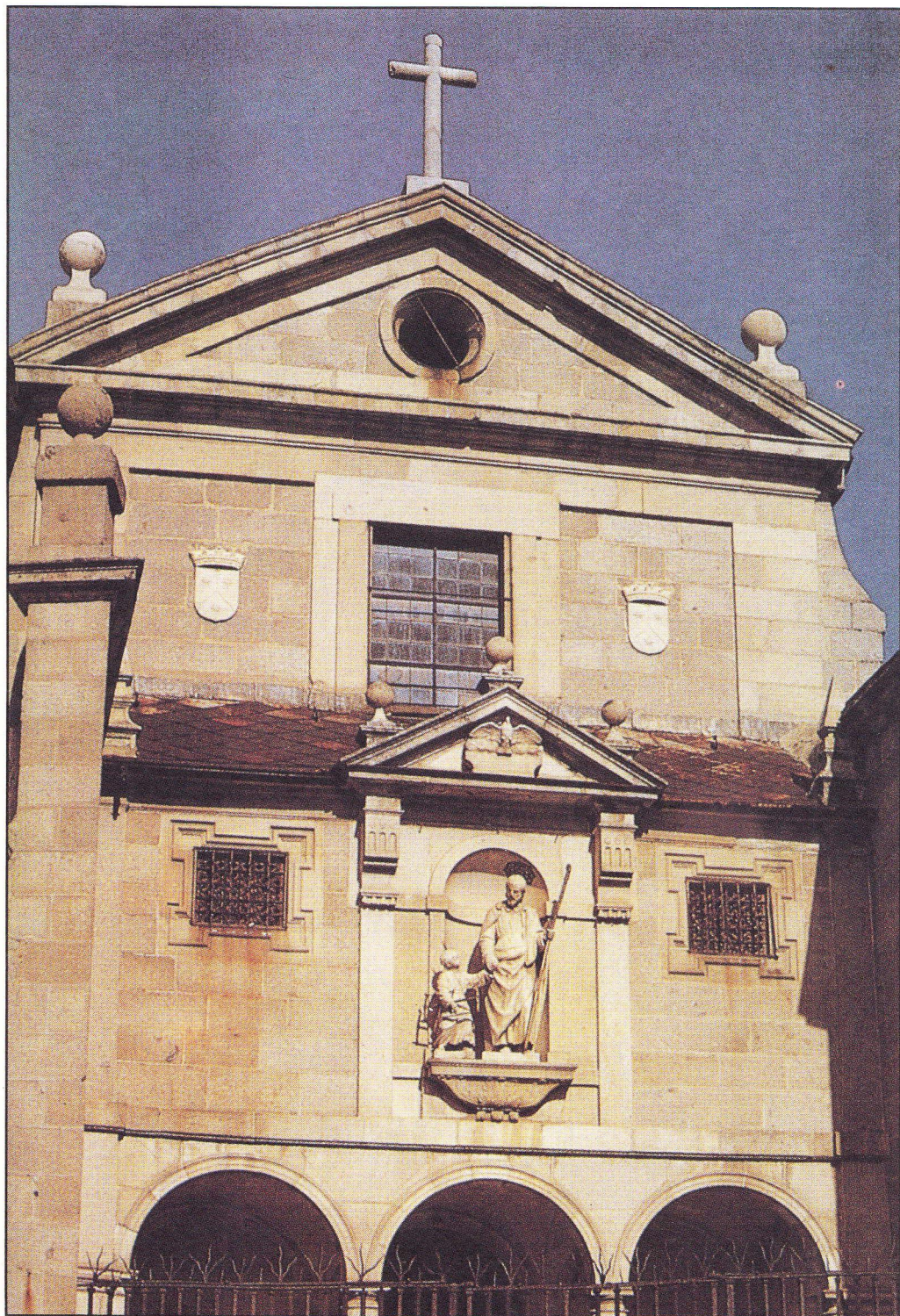
III. PÁL ENGEDÉLYEZI A JÉZUS TÁRSASÁGOT

résztvevők közé tartozott.

Úgy látszik, olyan ember volt, aki a súlyos feladatok terhe alatt tud igazán jól teljesíteni. Előzőleg – bíborosi kinevezése előtt – az irányításra kevés képességet mutatott. A páviai egyetemen, ahol jogot hallgatott, nem barátkozott senkivel. Társai nehéznek találták a „kiejtését”, vagyis valamilyen, később nyilván leküzdött beszédhibá-

AVILAI SZENT TERÉZ SZOBRA
A SZENT JÁNOS TEMPLOM
KERESZTELŐ-KÁPOLNÁJÁBAN,
AHOL EGYKOR MEGKERESZTELTÉK

SZENT TERÉZ OLTÁRSZOBRA AVILÁBAN

ja lehetett. Kegyes áhítatossága pedig bosszantotta a többi hallgatót. Állítólag alig kezdtek könnyebb beszélgetésbe, amikor Carlo azonnal távozott, hogy zsolozsmáját vagy olvasóját imádkozza viszont. Alighanem lelkiismeretes diák volt. Huszonegy éves korában megszerezte a doctor utriusque juris fokozatot, azaz mind az egyházi, mind a világi jogtudomány doktora

A KOLOSTOR TEMPLOM BEJÁRATA

lett, holott tudhatta, hogy az ő társadalmi állása mellett a karriernek az egyetemi végzettség nem feltétele.

A bíborosi méltóságba Borromeo minden korábbi visszavonultsága ellenére könnyen beletanult. Nemcsak a hivatalos ügyeket intézte rendkívül lelkiismeretesen, de élvezte a társadalmi lehetőségeket is. Vatikáni lakásában igazi, nagy reneszánsz udvart szervezett maga köré. Örült a pénznek, nem bánta a hízélgést. Vadászott, labdajátékkal szórakozott, jól tudott sakkozni. Játzott csellón és műkincseket gyűjtött. Befolyásos egyházfejedelemtől sok társasági machinációval in-

tézte nagy családja házassági tárgyalásait.

A világi szórakozások mellett tisztában volt azonban az állásához illő szellemi kötelezettségekkel is. Filozófiát, teológiát kezdett tanulni, de talán még fontosabb volt az, hogy accademiát, tudományos társaságot szervezett. Rendszeresen tartott összejöveteleiket vatikáni éjszakáknak nevezték, amelyeken értekezéseket olvastak fel, majd vitatkoztak. Sok kiválóság járt oda, bíborosok, így Buoncompagni is, aki később XIII. Gergely néven pápa lett. Borromeo palotájában, az előcsarnokba kitett nagy könyvbe beiratkozva lehetett az összejövetelekre jelentkezni. Sokszor hosszú volt a bejutáshoz a várakozási idő, és mindenki megtiszteltetésnek tekintette, ha a kör tagjaként szerepelhetett.

1562-ben aztán tragédia rázta meg Borromeo bíboros nyugodt életét. Fivére, Frigyes, aki hozzá érzelmileg különösen közel állt, elesett. „Ez a csapás olyan szörnyű, hogy semmilyen emberi okoskodás nem tud megvigasztalni” – írta az eseményről. Hamarosan kiderült azonban, hogy az érzelmieken túl is érinti őt az ügy. Mert Frigyes a familia minden földi tekintélyének megtestesítője volt, és halála után azt kívánták a bíborostól, hogy térjen haza, vegye fel a családfő szerepét. Borromeo azonban még csak nem is habozott; visszatérés helyett felvette a papi szentséget. 1562. augusztus 15-én mondta az első misét.

A Frigyes halála felett érzett megárazkodtatás nagy lépéssel vitte előre Borromeo bíborost „a kegyelem útján” – ahogy ő maga írta. A legendáriumok fordulatai szerint a megtérés élményét adta neki. Ettől kezdve mind jobban érzékelhető a cselekedeteiben az, hogy Krisztus földi szen-

NÉRI SZENT FÜLÖP

vééseit hordozva kívánta elérni a túlvilági életet.

Mindig is nagy adakozó volt, de ez után szinte mértéktelenné vált. Úgy tűnik, a legszívesebben mindenét elosztotta volna. Egyszer a Santa Maria Maggiore templomban 100 lánynak adott kelengyét, továbbá fejenként 50 scudót. És sokáig őriztek egy erszényt, amiből a legenda szerint naponta 40 000 scudót osztott ki a szegények között. Életét aszketikussá változtatta. Sokszor kereste fel a San Girolamo kolostorban működő oratórium-kört, aminek a későbbi Néri Szent Fülöp volt a lelki atya és jórészt laikusok köréből kerültek ki a hívei. Esténként együtt zsolozsmázott Fülöppel; előtte térdelve fejezte ki mélységes tiszteletét. Egyszer az elragadtatás pillanatában olyan fény ült ki Borromeo arcára, hogy lelki atya elcsodálkozott. Az eseményt később már-

ványtábla örököltette meg Fülöp testvér cellájának falán.

A bíboros környezete azonban hosszú ideig nem vett tudomást a nagy fordulatról. Amikor Borromeo 1565-ben érseki székhelyére, Milánóba ment, világias pompával ünnepelték. Ő elhárította ezeket a gesztusokat, mert Milánóba költözése az új élet racionális következménye volt. Előzőleg – ahogyan a kor sok főpapja – székhelyétől távol élt. Most a tridenti zsinat egyik fontos határozata értelmében költözött oda, ahol tevékenykednie kellett a hívők között. „Elszántam magam arra”, írta a pápának, „hogy megkezdem a tridenti reformok megvalósítását”.

Állítólag Milánóban rémes viszonyokat talált. Sok templomból iszonyodva fordult ki. Döbbenet látta, hogy az emberek mise alatt nevetgélnek, járkálnak, társadalmi életet élnek. Részeg férfiak és undorítóan kifestett nők járulnak áldozáshoz, a körmenetek pedig farsangi felvonuláshoz hasonlítanak. A Borromeo életrajzaiban festett kép olyan sötét, hogy azt a feltetelezést támasztja, miszerint a későbbi szent teljesítményének nagyságához akartak ellenpontot állítani vele.

Milánó érseke mindenesetre óriási lendülettel látott munkához. Önmagán kezdte; két személyt megbízott azaz, hogy figyeljék és figyelmeztessék, ha hibákat követne el. Aztán a papság és a hívők felé fordult. A papi hivatal már gyakorlóknak gyűléseket szervezett, ahol gondjaikat megbeszélhették. De összeállított kézikönyveket is a lelkészeknek a prédikálásról, a gyónatásról és az áldoztatásról. Előbb külön-külön, aztán egybe szerkesztve, *Instructiones pastorum ad concionandum confessionisque et eucharistiae sacramenta ministrandum utilissimae* címmel adták ki őket.

A bíboros tanácsai rendkívül tárgyilagosságok voltak. Közölte, mikor, ki, hol, miről prédikáljon, milyen bűnökért

BORROMEI KÁROLY, MILÁNÓ ÉRSEKE

milyen vezeklést szabjon, évente hány-szor szolgáltatssa ki az oltáriszentséget. Tájékoztattott arról, hogy a papok mit olvassanak és arról, hogy hogyan bánjanak a gyermekekkel. Ugyanígy tárgyalatosan szervezte az új papok képzését is. Előbb tizennégy szobás szemináriumot alapított harmincnégy kispapnak, aztán nagy házat építtetett erre a célra. Ma is papi szeminárium működik benne; 1574-ben száznégy hallgatója volt. A tanárok a jezsuiták közül kerültek ki, de Borromeo fektette le a szabályzatot. A tananyagtól kezdve mindenre gondolt, arra is, hogy a kispapok rendszeresen járjanak ki a kertbe. Élete folyamán emellett még sok, különböző szintű iskolát szervezett.

A hívők felé először az egyházfegyelem eszközével fordult. Utóbb közvetett módon igyekezett az életüket egyházas irányba terelni. Különböző, val-

lások jellegű, de világi célokkal is kapcsolatban álló társulásokat hozott létre. Így több helyen is Oltáriszentség Társulást, aminek a tagjai világi szórakozás helyett kegyességi alkalmakat rendeztek bizonyos ünnepeken. De voltak mások gyámolításával foglalkozó társulások is; Borromeo az özvegyeket és árvákat, vagy a szegényeket általában segítő szervezeteket hozott létre. Egyik-másik menhelyekben, otthonokban tevékenykedett. Rossz életű nőknek és tisztas özvegyeknek a bíboros egyaránt alapított menedékeket. A leghíresebb ilyen jellegű alapítása a Ricovero della Stella lett. Ez eredetileg a koldusok menhelye volt, majd leányárvaházzá alakították. A cél kettőssége mindezeknél nyilvánvaló: az élet napos oldalán járóknak a társulások illetve a menhelyek elfoglaltságot, a társadalom peremén élőknak a bűnbe hajszoló nincstelenség elleni védelmet jelentették.

A bíboros tevékenysége azonban nem találkozott általános helyesléssel. A 16. századi gyakorlatban sokan inkább a törvény szigorával, semmint megelőzéssel és gondozással kezelték a bűnözést. Borromeo egyházlátogatásai nemegyszer keltettek heves ellen-szenvet. Csak úgy tudott az ellenséges érzéseken úrrá lenni, hogy maga is a szegények életmódját vette fel. Utazásain egyszerű ruhában járt, kunyhókban szalmán aludt. Igyekezett azokhoz hasonlóvá válni, akiknek a gyámolítását a hívőknél szorgalmazta.

A legnehezebb dolga a humiliátusok rendjének megreformálása során adódott. Ez a társulás világi embereket, sőt házasságokat is egyesített. Eredetileg vallásos céllal jött létre, de a bíboros működése idején már nagyarányú üzleti tevékenységet folytatott. Nagy birtokai és viszonylag kevés tagja volt; 1569-ben százhetven testvér kilencvennégy kolostor jövedelmeit élvezte. Borromeo szerint elherdálták a pénzt. Fellépett világias életmódjuk és üzletelésük ellen. Az ellentét odáig fokozódott,

SZENT KÁROLY HALOTTI MASZKJA

hogy egy Farina nevű diakónus felajánlotta, jó pénzért megöli a bíborost. A vérdíjért egyházi kegytárgyat loptak és adtak el, de a bérgyilkos először megszökött a pénzzel, majd visszatért. 1569. október 26-án sütötte el templomi szertartás alatt a pisztolyt. A golyó azonban nem okozott sebet; a bíboros lábaihoz hullott. A jelenlévő hívők ünnepelték a megszabadulást. A humiliátusok viszont nem nyugodtak egészen addig, míg a pápa 1571-ben fel nem oszlatta társulásukat.

Borromeót akkor már szinte szentként tisztelték a milánóiak. Az előző évben, 1570-ben, szörnyű éhínség sújtotta a várost. Ő a saját készleteit szétosztotta, majd szervezte az újabb, nagyon nehezen elérhető beszerzéseket. A következő nagy megpróbáltatás idején, az 1576-ban kitört pestisjárvány alatt, a bíboros az illetékesek közt egyedül maradt otthon. Mindenki, aki csak

tehetett, elmenekült. Borromeo palotája föggönyeiből takarót csinált, az utcán misézett, a járvány terjedése ellen szigorú intézkedéseket hozott. Semmit nem mulasztott el azért, hogy a betegek segítsen, az egészségesektől pedig elűzze a szörnyű szorongást. Az egyik rémült szemtanú írta le: „A városnak más vigasztalása nincs. Ő viszont majdnem olyan, hogy pusztajelenlétével életre kelti az embereket.”

Csak saját magával nem törődött so-

ha. Illetve a lelki fordulat óta szinte tudatosan hanyagolta el a jó egészséget szolgáló tevékenységeket. Egyik gyengélkedése idején úgy nyilatkozott: „Aki a lélek szolgálatára szánta el magát, annak legalább három lázat ki kell hordania, mielőtt ágynak dől.” Hat hónapig tartó betegség végzett vele. Közben XIII. Gergely pápa brevében rendelkezett, hogy kezeltesse magát. De semmi nem segített. Az orvosok szerint egyszerűen elfogyott az életereje.

FELELŐS KIADÓ KOCSIS ANDRÁS SÁNDOR,
A KOSSUTH KÖNYVKIADÓ IGAZGATÓJA
KÉSZÜLT A GYOMAI KNER NYOMDÁBAN
FELELŐS VEZETŐ PAPP LAJOS ÜGYVEZETŐ IGAZGATÓ
SZERKESZTETTE NAGY MÉZES RITA
A BORÍTÓ ÉS A TIPOGRÁFIA KUN GÁBOR MUNKÁJA
TERJEDELME 7 (A/5) ÍV